

A TÁRSADALOM ÁLLÁSFOGLALÁSÁNAK HATÁSA A BOCSKAI SZABADSÁGHARC HADMŰVELETEIRE

Nagy László

Történetírásunk a Bocskai szabadságharcot az erdélyi fejedelmek 17. századi Habsburg-ellenes függetlenségi harcai között tárgyalja a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezetete küzdelmekkel együtt, de a magyar nép 1604—1606. évi Habsburg-ellenes függetlenségi harca a közös vonások mellett sok tekintetben különbözik is a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezetése alatt vívott küzdelmektől. Ez a különbség megmutatkozik az egyes társadalmi osztályoknak a harcokban tanúsított magatartásában, a gazdasági előfeltételekben, a hadsereg összetételében és a mozgalmak döntő területi bázisában egyaránt.

A különbözőség elsősorban onnan adódik, hogy míg Bethlen Gábor és I. Rákóczy György függetlenségi harca az önálló erdélyi államra és annak előre megszervezett hadseregére támaszkodott, a Bocskai szabadságharc a fegyvert fogott néptömegek, a hajdúk és jobbágyok kezdeményezésére és forradalmi részvételére épült. Persze, a Bethlen Gábor és I. Rákóczy György vezetete küzdelmekben is részt vettek a hajdúk és aktív fegyveres támogatást nyújtottak a jobbágyok is, de a Bocskai szabadságharcra ellentétben, a fő erőforrást maga az erdélyi állam, a fejedelemség hadserege jelentette s a hajdúk és jobbágyok csak kisegítő erőként működtek.¹

A Bocskai szabadságharc döntő területi, gazdasági bázisa a Partium és Felső-Magyarország volt, társadalmi és katonai fő erőforrása is elsősorban e területeken lakó hajdúkból és jobbágyokból került ki, s a tizenöt éves háborúban és belső harcokban meggyengült, császári megszállás alatt levő Erdély már csak a felső-magyarországi katonai helyzet megszilárdulása után tudott némi támogatást nyújtani a szabadságharc számára.²

¹ Lásd Wittman T.: Bethlen Gábor, Bp. 1952 és Bethlen Gábor a hadseregvezető. Századok (továbbiakban Sz.) 1951. 3—4. sz. valamint Cseh-Szombathy L.: I. Rákóczy György 1644-es hadjárata. Hadtörténelmi Közlemények (továbbiakban HK.) 1956. 1. sz.

² Erdély elpusztított helyzetére vonatkozóan l. az erdélyi krónikáiról munkáit. Makkai L. szerk.: Erdély öröksége. III. k. Tűzpróba, továbbá Benda K.: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1955. 11. old.

Az a körülmény, hogy a Bocskai szabadságharcban a néptömegek kezdeményezése és aktív, forradalmi részvétele döntő szerepet játszott, befolyást gyakorolt a mozgalom jellegére is. Az elvitathatatlan tény, hogy főként 1605 közepétől kezdve a Bocskai szabadságharcban is uralkodó vonássá vált a rendi jelleg.³ Emellett azonban a mozgalom a néptömegek döntő katonai szerepén keresztül mindvégig erősen megtartotta osztályharcos jellegét is. A tömegek harca a Habsburg zsarnokság lerázásán túl már a feudális elnyomás kereteit is érintette. A mozgalom osztályharcos jellege azért maradhatott meg eléggé éles formában mindvégig, mert a szabadságharc mögött nem állott egy előre megszervezett feudális államapparátus a maga erőszakszerveivel. A hadsereg túlnyomó többségét önként és többnyire zsold nélkül harcoló hajdúk és jobbágysok alkották, s a hadsereg vezetésében is jelentős szerepet tölthettek be a jobbágyi vagy elszegényedett nemesi származású parancsnokok anna ellenére, hogy 1605-től kezdve a legfelsőbb katonai vezetés is mindinkább a főnemesség kezébe ment át.⁴ Az uralkodó-osztály arra törekedett, hogy háttérbe szorítsa és ha lehet, teljesen felszámolja a mozgalom népcseradalmi, osztályharcos jellegét. Ez a törekvés azonban csak részeredményekkel járt, nem tudott teljes diadalt aratni, s a nemesség kénytelen volt engedményeket tenni a néptömegek felé, mert csak azoktól várhatta az uralkodó-osztályt is érkezően sujtó császári zsarnoki elnyomás megszüntetését.⁵

A Habsburg elnyomók elleni külső harc mellett végigvonul a Bocskai szabadságharcon egy belső küzdelem is a résztvevő társadalmi osztályok között. Ahhoz tehát, hogy tiszta képet nyerjünk a társadalmi és katonai kérdések összefüggéséről a Bocskai szabadságharc idején,

³ A Bocskai szabadságharc rendi jellegét bizonyítják célkitűzései, melyek a nemesség csorbítatlan hatalmának visszaállítására irányultak, valamint a nemesség politikai vezetőszerkepe, s a felkelésnek a „*ius resistendi*”-n alapuló ideológiája. L. ezekkel kapcsolatban: Illésházy István feljegyzését és levelét Bocskaihoz: „*az mi törvényünk az királyra támadást in tali casu megengedi*” és „*Magát az fegyver ellen omni iure szabad volt oltalmazni*”. Történelmi Tár (továbbiakban TT.). 1878. 48., 9. old. Bocskai maga is azt mondta 1606. ápr. 28-1 előterjesztésében a szabadságharc céljáról: „...*az hazánkbeli törvényünknek kiszolgáltatásának rendi és módja, annak a régi és megvégett folyása semmi okon meg ne gyaláztassék, sem pedig új találmánnyal meg ne elegyítettsek*”. Magyar Országgyűlési Emlékek (továbbiakban MOE.). XI. k. 773. old. 1605. ápr. 29-1 levelében pedig azt írta Thurzó Györgynek: „...*az mi ebben való előmenetelünk, hasznunk és böcsületünk semmi nem egyéb az kegyelmed mara és kegyelmedhez hasonló egyéb fő emberek használd, böcsületénél.*” Országos Levéltár (továbbiakban OL.). Thurzó cs. lt. fasc. 90.

⁴ 1604-ben a két fővezér Némethi Balázs és Lippai Balázs két jobbágy-származású hajdúkapitány. 1605-ben az elszegényedett nemesi családból származó Rhédey Ferenc, Némethy Gergely, Segnyey Miklós, Dengeleghy Mihály lépnek előterébe, majd a dúsgazdag Homonnai Drugeth Bálint, mellette Desseffy János, Gyulaffi László, Rákoczy Lajos, mint főkapitányok. Ugyanakkor a hadműveletek tényleges irányításában a szegényebb nemesi parancsnokok mellett még szavuk van az egyszerű hajdúkapitányoknak is.

⁵ L. pl. 20. sz. jegyzetet.

meg kell vizsgálnunk a hajdúk és jobbágyok, a nemesség és a városi polgárság magatartását a szabadságharc folyamán, csatlakozásuk hatását a hadműveletekre, az egyes társadalmi osztályok egymáshoz való viszonyát és részvételük jelentőségét az eredmények kiharcolásában.

*

Amikor Belgiojoso császári tábornok felső-magyarországi főparancsnok csapatai 1604 októberében támadásra indultak a Tiszántúl egyik legnagyobb birtokosa, Bocskai István ellen, egész Magyarországon a hajdúk voltak az elsők, akik e legújabb császári önkény megakadályozására fegyvert fogtak.⁶ Ha azt kérdezzük, mi indította erre a lépésre a társadalom kivetettjeit és üldözöttjeit, nehéz egyetlen szóval kielégítő választ adni a kérdésre. „*Magok nemzetinek hóhéri*” nem akartak lenni — írja állásfoglalásuk okáról tömören Bocskai.⁷ A nemzeti érzés, a hazaszeretet előtérbe kerülése nagyon komoly indító ok volt, azonban emellett nyilvánvalóan jelentős szerepet játszott az a körülmény is, hogy Bocskai földet, letelepedést ígért nekik; az eddig törvényen kívüli helyzet megszüntetését és a feudális terhektől mentes szabad életet.⁸

Már október 3-án fegyvert fogott 300 szabad hajdú és visszaverte Kereki vára alól Conczin váradi alkapitány zsoldosait,⁹ október 14-én éjszaka pedig mintegy háromezren esküdtek fel Bocskai hűségére és kötelezték el magukat a nemzet szabadságának ügye mellett.¹⁰ Ők alkoták a kirobbanó szabadságharc első katonai erejét. Még virradat előtt Álmosd és Diószeg között kemény, véres harcban győzelmet arattak a gyülekező császári haderők egyik legerősebb cszlopa, Petz ezredes serege fölött. A győzelem kivívása a hajdúk érdeme, akik óriási elszántságot, bátorságot és hősi helytállást tanúsítottak a náluknál erő-

⁶ Bocskai 1605. április 8-i levelében azt írja Erdélybe ismeretlenhez: „*magok jövének érettünk [t. i. a hajdúk] olykor, amikor immár Szent-Jobot tollünk elvötték, és Kerekit vitatták.*” Magyar Történelmi Tár (továbbiakban MTT.). XIX. 102. old. Bár e megállapításnál figyelembe kell venni, hogy Bocskai mindvégig igyekezett elhárítani magáról a fegyveres kezdeményezés vádját, s ezért írja, hogy a hajdúk kérték fel őt a harc irányítására, azonban a kérdésnél nem ez a döntő, hanem az a körülmény, hogy a hajdúk az első adandó alkalommal fegyvert ragadtak a császáriak ellen. L. még a szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i levelét a hajdúkhöz. (MOE. XI. k. 874. old.)

⁷ MTT. XIX. 102. old.

⁸ L. Szilágyi S.: szerk.: A magyar nemzet története. V. k. 588 old., *Makkai L.*: Erdély története. Bp. 1944. 336. old., *Szamosközy I.*: Történeti maradványai. Monumenta Hungariae Historica Scriptores (továbbiakban MHHS.). XXX. k. 249. old.

⁹ L. *Alvinczy P.*: Történeti följegyzései. Ráday gyűjtemény, 1955. évi évkönyve. 12. old., *Bethlen F.*: Erdélyi históriája, (*Geréb L.*: A hazai osztaályharcok irodalma. 1526—1660. Bp. 1955. 278. old.), Belgiojoso. 1604. okt. 7-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy cs. lt. Rep. 77. fasc. E.

¹⁰ Hajdúkapitányok. 1604. okt. 14-i hűséglevelét I. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E. Továbbá *Hain G.*: Lőcsei krónikája. Lőcse, 1913. 134. old., *Szamosközy I.*: i. m. 253. old., *Bethlen F.*: i. m. 277—279. old.

sebb ellenséggel szemben és fényes győzelmet arattak a császári sereg-rész felett.¹¹

A kivívott diadal hatása óriási volt. „Magyarországban idegen se-
regen ennél nagyobb vereség már régen nem esett” — írja a króni-
kás. A győzelem hatása következtében felszabadult az egész Partium,
s a tiszántúli rész. Belgiojoso felbomló serege riadtan menekült a haj-
dúk elől, akik Rakamaznál még egy vereséget mértek a császári sereg
utóvédjére. Néhány nap múlva Lippai Balázs és Németi Balázs, a két
jobbágyszármazású hajdúkapitány, már Felső-Magyarország központjába,
Kassára vezette be a diadalmas hajdúkat, akik egyre nagyobb számmal
csatlakoztak a mozgalomhoz. A ferge hajdúlovások Kassa elfoglalása
után „mérges darazsaként” rajzottak szét a környező területen, s
rövid két hét leforgása alatt már több mint 30.000 km²-nyi területen
számolták fel a császári önkényuralmat.¹²

Nem kevesebb bátorsággal harcoltak a hajdúk akkor sem, midőn
1604 novemberében Basta császári tábornagy erős, közel 15.000 főnyi se-
rege támadt a kibontakozó mozgalomra. November 17-én Osgyánnál fogad-
ták haláltmgvető bátorsággal a rájuk zúduló négyzeres túlerőt, a hónap
utolsó napjaiban pedig Edelénynél és Besenyőnél harcoltak keményen
Basta zsoldosaival.¹³ Bár mindkét összecsapás vereséggel végződött, ennek
ellenére már december első napjaiban újból összegyülekeztek, és új
harcokra készen várták Bocskai parancsait. Szép példáját mutatták a
bátor, hősies helytállásnak Kassa védelménél is, mely város falai alól
a császári sereg véres fejjel takarodott Eperjesre, téli szállásra. A haj-
dúk mindenütt a nyomukban voltak, állandó rajtaütésekkel fárasztották,
fogyasztották az ellenséget, s az egész tél folyamán nem szüntek meg
háborgatni, zaklatni őket.¹⁴

1604 december második felében Rhédey Ferenc, Bocskai alvezére
2000 hajdú-lovas élén indította meg a diadalmas téli hadjáratot, mely-
nek eredményeképpen 1605 tavaszára felszabadult a felső-magyar-
országi végvár vonal, s bizonytalanná vált Basta Eperjesen tartózkodó

¹¹ Az álmosd—diószegi útközetről Gömör G. írt először: Az álmosdi útkö-
zet 1604. okt. 15-én c. alatt. (HK. 1891.) Adatait több helyütt cáfolja R. Horváth
J.: Bocskay István háborúja Rudolf ellen c. tanulmányában. (HK. 1893.) Az ed-
dig megjelent legújabb feldolgozás Gyalóka J.: A biharmegyei hadjárat 1604-
ben. (HK. 1928.) Mindhárom munkának nagy hiányossága, hogy eredeti levéltári
anyagot nem használ, megállapításait a krónikások sokszor ellentmondó adataira
építi, s nem egyszer adatok híján hipotézisekre támaszkodik. Gömör G. saját
állítására szerint egykorú német levelek alapján állította össze rövid munkáját,
azonban adatai teljesen ellenőrizhetetlenek, mert semmiféle levéltári megjelölést
nem használ. Értékes támpontot nyújt az útközettel kapcsolatban Belgiojoso
1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

¹² L. ezzel kapcsolatban tanulmányomat: A császári sereg támadása a
Bocskai szabadságharc ellen 1604. őszén. (HK. 1956. 3—4. sz.)

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

seregének összeköttetése a császári udvarral.¹⁵ E nagyjelentőségű győzelem kivívásában is a hajdúk jártak az élen, akik a jobbágyok és magyar végvári katonák segítségével lehetővé tették 1605 tavaszán a döntő támadás megindítását a császáriak ellen. Bocskai meleg szavakkal emlékezett meg a téli hadjáratban szerzett érdemeikről: „... az nagy fizetlenség miatt felette nagy fogyatkozott állapotban vadnak, de mind azt sem níték hanem télen is, számtalan sok sanyaruságokat, hidegségeket, ki sánczban várak alatt való heveréssel, ki az ellenség ellen való csatázással, meg nem mondhani mennyit szenvedtenek; most is hol éhen, hol szomjuhon nagy ruhátlansággal és sok fogyatkozással óránként testek szakadásával, vérek hullásával, és sokan halálokkal is szolgáltnak...”¹⁶

Elismerték a hajdúk érdemeit még a császáriak táborában is, amint ezt Forgách Zsigmond levele bizonyítja. Azt írja: „... soha még ilyen ellenségre nem talált volt Básta uram” — s ha sikerülne békét kötni „... talán böcsületi lenne ezután ez nemzetnek is...”¹⁷ Basta maga is azt mondta a hajdúkról, hogy olyan eredményesen harcolnak, amely más nemzetnél nem tapasztalható.¹⁸

A szerencsi országgyűlésen megjelent rendek is meghajtották az elismerés és megbecsülés zászlaját a hajdúk előtt. Azt írták a Rhédey Ferenc parancsnoksága alatt harcolóknak: „Az mely mi kegyelmes urunkhoz ő fölségéhez mindhogy kegyelmek még ez mi mostani végzésönek elötte engedelmesen hívsége alá adta magát és hazátoknak szabadulásáért fegyvert vontatok vitézöl ő fölsége és mindnyájunk mellett az német ellenség ellen, azt mi mind egész országul kedves néven vettök tikegyelmeitektől, s köszönjük is ebben való jó igyekezetit tikegyelmeiteknek, fejenként gondot viselvén arra, hogy kegyelmeitekhez háládatlanoknak ne találtassunk...”¹⁹ A katonai érdemek elismerése eredményeket vont maga után a nemesség részéről politikai, gazdasági téren is, amint ez a szerencsi országgyűlés azon törvényéből kitűnik, mely szerint azokat a jószágokat, melyeket Bocskai „a szolgáló rend köziben osztott” ne lehessen visszavenni, „hogy valami képpen a szolgálattól meg ne idegenedjenek országunknak nagy kárával...”²⁰

¹⁵ L. „A Bocskai szabadságharc, 1605. évi hadjárata” c. tanulmányom „Hadműveletek Felső-Magyarországon” részét. (HK. 1955. 3–4. sz.), továbbá Pethe Márton, 1605. jan. 1–1 lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.) Pográny Benedek, 1605. febr. 3–1 lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (U. o.); Pálffy Katalin jan. 31–i lev. Illésházyhoz. (Ipolyi A.: Rimay János államiratai. Bp. 1887. 116. old.), Szamosközy I.: i. m. 327. old.

¹⁶ Bocskai 1605. április végén kelt levele a török szultánhoz. (MTT. XIX. 118. old.)

¹⁷ Forgách Zsigmond 1605. febr. 21–i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

¹⁸ Basta 1597. nov. 8–i lev. San Clemente prágai spányol követhoz. Kiadta: Dr. Veress E.: Basta György hadvezér levelezése. Bp. 1914. I. k. 16. old.)

¹⁹ Szerencsi országgyűlési rendek id. 1605. ápr. 20–i lev. a hajdúkhöz. (MOE. XI. k. 874. old.)

²⁰ A szerencsi országgyűlés törvényeit magyarul l. Erdélyi Történelmi Adatok (továbbiakban ETA.), 3. k. 57–64. old.

Nem csökkent a hajdúk katonai jelentősége az ország nyugati részének felszabadításáért folytatott tavaszi és nyári hadműveletekben sem, noha a nyár végén már egyre jobban bekapcsolódtak vármegyei, nemesi csapatok is a hadműveletekbe. Rhédey közvetlen parancsnoksága alatt közel 10 000 hajdú tevékenykedett, s nem volt kevés az északi hadoszlop keretében harcoló, és Homonnai Bálint seregében működő hajdúk száma sem.²¹

Ott küzdöttek a hajdúk Besztercebánya, Selmecebánya, Zólyom ostrománál, majd Basta visszavonuló seregét üldözték eredményesen.²² Részt vettek Pozsony többszöri ostromában, elfoglalták Trencsént, mely Esztergomnál is erősebb vár volt,²³ júniusban pedig Nyitra vára alatt vívtak kemény ostromot. Itt nem egy példáját mutatták a bátorság mellett a katonai leleményességnek is. Feljegyezték róluk, hogy „fortélyos találmányú” ostromtornyokat készítettek, melyeket közel toltak a bástyafalakhoz, s arról vívtak a védőkkel. Rohamukat többször visszaverték, azonban nem csüggedtek, hanem újból és újból támadásra lendültek a falak ellen, míg végül is megadásra kényszerítették a nyitraiakat.²⁴

Hasonlóan kemény harcot vívtak Érsekújvár ostrománál is. A vár, mely Felső-Magyarország egyik legnagyobb erőssége volt, végül is kapitulációval került Bocskai kezére, s miután az év végén Huszt vára, majd a következő év elején Tokaj is kapitulált, Felső- és Alsó-Magyarországon alig maradt komoly, számottevő erősség császári kézen.²⁵

²¹ L. Pográny Benedek 1605. febr. 24-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105. Részletes kimutatás Rdédey seregeiről. OL. Hoffmanz... fasc. 15433. fol. 743., *Homonnai Drugeth Bálint*: Naplója. (Naményi I.: Tudománytár. 1839. 5. k. 252. old.)

²² L. a pozsonyi Kamara 1606. ápr. 5-i jelentését Mátyás főherceghez és ápr. 22-i jelentését az Ud. Kam.-hoz. (OL. Pozsonyi Kam. Exp. n° 6. és n° 78.), Bocskai ápr. 8-i lev. Erdélybe ismeretlenhez. (MTT. XIX. 103. old.), Abaffy Miklós ápr. 17-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó lt. fasc. 39.), Thurzó Kristóf ápr. 20-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (U. o. fasc. 105.) Mátyás főherceg aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz (HK. 1893. 711. old.), *Istvánffy M.*: Magyarország története, 1490–1606. Debrecen. 1867. 906. old., *Dr. Komáromy A.*: Rhédey Ferenc váradi kapitány. HK. 1894. 185. old. *Sepsi Laczko M.*: i. m. 199. old.

²³ Illésházy 1605. jún. 6-i lev. Bocskaihoz. (TT. 1878. 8. old.) L. még *Károlyi J.*: A trencsényi vár. Trencsén, 1910. 71–74. old., *Istvánffy M.*: i. m. 906., 910. old., Thurzó György 1605. máj. 6-i lev. Rudolffhoz. (Tud. A. Kazinczy gyűjt. 11. dob.), Basta 1605. máj. 12-i jelentése az Ud. Haditanácshoz (i. m. II. k. 666. old.), M. v. v. Pozosy vm.: 589–590. old.

²⁴ *Dr. Komáromy A.*: i. m. 322–325. old., *Pray Gy.*: Epistolae Procerum Regni Hungariae. Pars III. 283–286. old., Mátyás főherceg id. lev. (HK. 1893. 711. old.), Thurzó Kristóf jún. 14-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. Rhédey Ferenc jún. 11-i lev. u. ahhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

²⁵ Homonnai Bálint részletes naplóján kívül l. pl. *Hadsi Khalfa* krónikáját. (Sz. 1899. 125. old.) *Dr. Komáromy A.*: i. m. 331–333. old., *R. Horváth J.*: i. m. 621–634. old., *Bosnyák Tamás* leveleit. (TT. 1878. 829., 832., 834. old.) *Jelísih Miklós* nov. 2-i lev. Bartha Bálinthoz. (TT. 1879. 31. old.), Mátyás főherceg aug. 10-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 713. old.) Illésházy okt. 5-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 69.) Melczer János szept. 11-i lev. Horváth Gáspárhoz. (OL. Eszterházy Miklós nádor iratai V/a.) stb.

Az örökös tartományokba végzett beütéseket, — melyeknek célja az udvar békekötésre kényszerítése volt — nagy részben hajdúcsapatok hajtották végre Dengeleghy Mihály, Bosnyák Tamás, Duló Gergely parancsnoksága alatt. Sikeres portyázásokat végeztek Sziléziában, Morvaországban és Ausztriában, s megakadályozták, hogy innen a császáriak csapaterősítéseket küldjenek Felső-Magyarországra.²⁶

Hasonló céllal indított támadást Némethy Gergely hajdúkapitány a Dunántúlon 1605 májusában, 2000 lovashajdúval kezdte meg a hadműveleteket, s a csatlakozott jobbágyok és dunántúli magyar végvári katonaság egy részének támogatásával rövid idő alatt felszabadította csaknem az egész Dunántúlt.²⁷ Bár e területet nem sikerült véglegesen megtartani, mert az erős fölényben levő császáriak az év végére visszafoglalták a Dunántúlt, ennek ellenére Némethy Gergely hajdúi májustól decemberig nemcsak a dunántúli császári erőket kötötték le sikeresen, hanem még Basta seregét is elvonták egy időre Alsó-Magyarországról.²⁸

Erdélyben aránylag kevés hajdú harcolt. E terület felszabadítását Bocskai főként belső erőkkel és román segítőcsapatokkal kívánta végrehajtani. Ide is érkezett azonban 1000 hajdú Gyulaffi László parancsnoksága alatt, akik sikeresen támogatták a székelyek és moldvai román csapatok harcát a császáriak ellen.²⁹

Láthatjuk tehát, hogy a szabadságharc hadműveleteiben, a győzelem kiharcolásában a hajdúk játszották a legkimagaslóbb szerepet. Ők alkották a hadsereg döntő részét, számuk 1605 végére a közéjük állt jobbágyokkal együtt elérte a 30 000 főt is.³⁰ Számbeli túlsúlyuk mellett jelentős volt még az a körülmény is, hogy a hajdúk képezték — a kisebb létszámú magyar végvári katonaság mellett — a hadsereg legképzettebb, harcokban legtapasztaltabb részét. Legtöbbjük végigjárta a tizenöt éves háború kemény iskoláját, megismerte nemcsak a törökök,

²⁶ Az idézett munkák megfelelő részein kívül l. még Rhédey Ferenc 1605. máj. 7-i és 30-i leveleit Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.) Thurzó György jún. 25-i lev. Liechtenstein Károly herceghez. (TA. Kaz. gy. 11. dob.) Illésházy szept. 31-i lev. Bocskaihoz. (TT. 1878. 23. old.) Pálffy Katalin ápr. 17-i lev. Illésházyhoz. (Ipolyi A.: i. m. 134. old.) Alvinczy P.: i. m. 14. old., Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevele a hajdúknak. (Benda K.: i. m. Okmánytár. 127. old.) Forgách Zsigmond máj. 12-i lev. Mátyás fíhgez. (OL. Hoffinanz... fasc. 15433. fol. 113.)

²⁷ L. idézett tanulmányom (HK. 1955. 3—4. sz.) Hadműveletek a Dunántúlon c. részét.

²⁸ U. o. L. még MOE. XI. k. 205. old., Homonnai B.: Napló. 365. old., Pográny Benedek máj. 7-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 73.) Homonnai Bálint okt. 4-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Rdédey Ferenc jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Soporny János jún. 22-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (Uo. fasc. 105.)

²⁹ L. id. tanulmányom „Hadműveletek Erdélyben” c. része mellett Simeon vajda aug. 5-i lev. Bocskaihoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.) Gyulaffi László júl. 26-i levelét Bocskaihoz. (U. o.) Bocskai márc. 25-i lev. Jeremiás vajdához. (MTT. XIX. 74. old.)

³⁰ L. Illésházy István 1605. dec. 12-i lev. Kollonics Siegfriedhez. (TT. 1900. 416. old.)

hanem a császáriak harcmódját és egyben gyengéit is, és amikor szembe kerültek egymással, ki tudták használni ezeket a hiányosságokat.³¹

A hajdúk többsége, — ellentétben a császári katonákkal, akik között a nehéz fegyverzetű, lassan mozgó gyalogság volt az uralkodó fegyvernem —, könnyű fegyverzetű lovas volt.³² A szabadságharc stratégiája — és nem utolsó sorban gazdasági helyzete —, gyors, eredményes hadműveleteket kívánt; a győzelem kiharcolását azelőtt, mielőtt a császári hadvezetés össze tudja szedni erőit, s nagyobb segítséget kap a külföldi hatalmaktól. E feladat végrehajtására a könnyűlovas, mozgékony hajdúk voltak a legalkalmasabbak. A hajdúk a 16. században foglalkozásuknak megfelelően még többnyire gyalogosok voltak. Ilyen minőségben kezdték katonai szolgálatukat a török ellen a 16. század közepén is, azonban a század végére egyre inkább lovasokká váltak.³³ Ezt az átalakulást a török elleni eredményes harc tette szükségessé, mert váratlan rajtaütéseket, eredményes portyákat csak így lehetett végrehajtani ellenük. Harcmódjuk igen jellemző vonása volt az úgynevezett „hajdúles” alkalmazása, amikor is az ellenség lépére csalták és váratlan rajtaütéssel igyekeztek megsemmisíteni.³⁴ Ezt a harcjelzést használták fel az álmosd—diószegi győzelem kivívásánál, s ezzel igyekeztek megbontani és részenként megverni Basta támadó seregét 1604 novemberében.³⁵ Ez a váratlan rajtaütéseken, az ellenség állandó fárasztásán, fogyasztásán alapuló harcmód a 17. század elején fölénybe került, eredményesebbnek bizonyult a császáriak nehézkes, gyors támadásra kevésbé alkalmas, inkább védelemre berendezkedő seregének harcmód-

³¹ A Bocskai szabadságharcban résztvevő hajdúk többsége a tizenöt éves háború alatt császári szolgálatban harcolt a török ellen; vagy állandó zsoldban, (u. n. királyi hajdúk) vagy időről időre zsoldba fogadva (u. n. szabad hajdúk). Közülük került ki a szabadságharc hadseregének első magja (I. 8—11. sz. jegyzetben idézetek) és a későbbiek folyamán is sok, korábban császári szolgálatban harcoló hajdú csatlakozott a mozgalomhoz. (I. *Gyulaffi L.*: Följegyzései. MHHS. XXXI. k. 42. old.) A vezetőik többsége is vagy császári szolgálatban, vagy a császáriakkal együtt harcolt a török ellen. (Bocskai István, Rhédey Ferenc, Rákóczy Lajos, Rákóczy Zsigmond, Némethy Gergely, Némethi Balázs, Lipnai Balázs stb.)

³² A császári sereg fegyvernemi megoszlása kitérünk Basta seregének összetételéből is, ahol 9400 nehéz fegyverzetű gyalogos és 5000 lovas alkotta a sereget. (MOE. XI. k. 3. old.) Lásd még Basta memorandumát a hadsereg átszervezésére, melyben a könnyűlovasság gyarapítását javasolja. (Basta 1599. febr. elején kelt emlékirata Rudolffhoz, i. m. I. k. 166—170. old.)

³³ L. *Szabó I.*: A hajdúság 1514-ben. Sz. 1950. 186—188. old. és u. ó.: A hajdúság kialakulása. Alföld, 1955. és Kny. Debrecen, 1956., *Gömöry G.*: A hajdúk Lipppa alatt 1604-ben. HK. 1892. 120 old., Magyar Törvénytár. 1000—1526. Bp. 1899. 1514. évi 60. tc. 2—3. §., *Dr. Erdélyi Gy.*: A magyarok hadművészete. Bp. 1933. 246. old., MOE. XI. k. 318—319. old., *Benda K.*: A Bocskai szabadságharc. Bp. 1953. 7. old., *Császár E.*: A hajdúság kialakulása és fejlődése. Debrecen. 1932. 17 old., stb.

³⁴ A hajdúk harcmódjával kapcsolatban I. *Takáts S.*: A török—magyar lesvetés módja. Sz. 1912., valamint ugyanő: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 36—40. old., továbbá Kerechényi László 1555. nov. 12-i és 21-i lev. Nádasdy Tamáshoz. (*Rohonyi G.* — *Nagy L.* — *Tóth Gy. szerk.*: Szemlények a magyar hadtörténelem tanulmányozásához. Bp. 1955. 186—187. old.)

³⁵ L. Basta 1604. nov. 23-i lev. Rudolffhoz, (i. m. II. k. 526—528. old.).

jával szemben. Alkalmazása komoly mértékben elősegítette a szabadságharc katonai győzelmét.³⁶

A hajdúk a 16. század folyamán híresek voltak a török elleni gyűlöletükről, de nem sokkal jobb érzésekkel viseltettek a császáriakkal szemben sem. Már 1601-ben feljegyezték róluk, hogy a Habsburg szolgálatban álló hajdúk a császári katonákkal állandó viszályban éltek, ingerelték, szidalmazták őket, „... a süveget kiragadták a német fejéből és belé fúttak és a földhöz puffantották”, s mindenféle gúnyt űztek belőlük.³⁷ A szabadságharc alatt csak fokozódott gyűlöletük a császáriak iránt. 1606-ban például Várad feladásakor a császári őrség, — bár Bocskai erős kíséretet rendelt melléjük —, nem mert addig kijönni a várból, amíg a hajdúság Bihar megyében volt, úgy, hogy Bocskai kénytelen volt ideiglenesen más szállást rendelni nekik.³⁸ A hajdúk minden győzelmet fel akartak használni, hogy zsmnokaikon véres bosszút álljanak.³⁹ Halálosan gyűlölték a németeket, s alkalom adtán irgalom nélkül elbántak velük. Mindez csak fokozta harcértéküket a császáriak elleni küzdelemben.

Tartózkodnunk kell azonban attól, hogy idealizáljuk a hajdúknak a szabadságharc alatti magatartását. A harcokban tanúsított bátor-ságuk, a nagy győzelmek kivívása és az ellenséggel szembeni kérel-
hetetlen gyűlöletük mellett nem feledkeztek meg a sokszor mérték-
telen prédálásról, zsákmányszerzésről sem. Fegyvelmeztségüket sem lehet példamutatónak mondani.⁴⁰ Magatartásuk e fogyatékoságainak több oka volt. Elsősorban a rendszeres, kielégítő zsold és élelemellátás hiánya.⁴¹ Bocskainak nem sikerült az anyagi ellátás kérdéseit meg-
oldania. Ezt nem tette lehetővé az ország elpusztult állapota, s csak nehezítette a helyzetet az a körülmény, hogy a nemesség most is vona-

³⁶ Marr a XVII. század első évtizedeinek hadművészetével kapcsolatban azt mondja, hogy a gyalogság elvesztette, a lovasság viszont visszaszerezte helyzetét. (Marx—Engels: Összes műv. XI. k. II. rész, 482. old., oroszul.)

³⁷ Szádeczky L.: Mihály havasalföldi vajda Erdélyben. TT. 1882. 186. old.

³⁸ TT. 1878. 621. old.

³⁹ Dr. Komáromy A.: i. m. 180. old.

⁴⁰ L. e kérdéssel kapcsolatban pl. Homonnai Bálint 1605. okt. 7-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó lt. fasc. 103.), Péchy Simon 1606. okt. 28-i lev. Illésházy Istvánhoz (TT. 1878. 612. old.) stb.

⁴¹ A hadak fizetlensége mindvégig súlyos probléma az egész szabadságharc folyamán. Az országgyűlés által megszavazott adó, s a különböző jövedelmek megközelítőleg sem futották a hadak szükségleteit. L. e kérdéssel kapcsolatban Imreffy János 1605. jún. 28-i lev. Bocskaihoz (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.), Kendi István 1605. febr. 27-i lev. Bocskaihoz (uo.). Petneházy István jún. 26-i lev. Bocskaihoz (uo.), Jenő várőrségének 1605. jún. 26-i lev. Bocskaihoz (uo.) fasc. G.). OL. Hoffinanz... fasc. 15433. fol. 37., 428., 743.. Thurzó Kristóf 1605. aug. 5-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, fasc. 103., Homonnai B.: Naplója. 318. old., MOE. XI. k. 148.. 504—506., 778. old.), Császár E.: i. m. 17. old., Szamosközy I.: i. m. 344. old., Szilágyi S.: i. m. 599. old., Bocskai levelei a török szultánhoz és pasákhöz. MTT. XIX. 76., 92., 119. old., Istvánffy M.: i. m. 911., 926. old. Tájékoztató a zsoldösszegekre I. Magyar Törvénytár. 1956. évi 20. tc., Merényi L.: Báthory Zsigmond fejedelem udvari lovassága. HK. 1894. 108. old., OL. Kamarai lybus 2 series fasc. 16. fol. 454., 756.

kodott az anyagi áldozathozataltól. A fizetetlen, ellátatlan katonáknak maguknak kellett eltartani magukat. Ezt úgy csinálták, ahogyan tudták, és olyan mértékben, ahogyan jónak gondolták; sokszor tehát a szükségén felül is zsákmányoltak. Mindez persze károsan kihatott a fegyelmi helyzetre is, és főként a Kassától távol meglehetősen nagy önállósággal működő hajdúkapitányok, mint például Némethy Gergely, néha már kétségbe vonták a központi vezetés jogait is.⁴² Többször lázadás is tört ki a hajdúk között, amiket azonban aránylag könnyen le lehetett csillapítani és a lázadó csapatok újra folytatták a harcot a császáriak ellen.⁴³

Bocskai és a hadsereg többi vezetője igyekeztek gátat szabni a kilengésnek, de a pénzhiány miatt csak tüneti kezelést végezhettek, s nem tudták a bajok gyökerét megszüntetni.⁴⁴ Nehezítették a helyzetet a hadseregen belüli osztályellentétek, amelyek főként 1605 nyaratól, a főnemesség fokozott előtérbe kerülésének idejétől kezdve váltak egyre élesebbé. Illésházy Istvánt, a nyugati terület kormányzóját többször megkergették a hajdúk és a fővezért, Homonnai Bálintot kérték, hogy adja ki nekik Illésházyt, hadd vagdalják darabokra. Illésházy ugyanis más főnemeseikkel egyetemben igyekezett háttérbe szorítani és felszámolni a szabadságharc népi forradalmi vonalát és sok „gyalázatos írással” illette a hajdúkat.⁴⁵ A hadseregen belüli osztályellentétek végső kiéleződését mérsékelte azonban többek között az a körülmény, hogy Bocskai maga is nem egy ízben a hajdúkra támaszkodott a főnemesség nagy részének minden ároni békekötésre irányuló törekvésével szemben, s megvédte a hajdúkat a nemesség bosszúálló törekvéseitől.⁴⁶ Azt írta Illésházynak a hajdúkról: „Valamint s valahogy lött eddig való elő-

⁴² Mátyás főherceg 1605. nov. 29-i lev. Illésházyhoz. (MOE. XI. 223., 474—477. old.)

⁴³ L. Homonnai B.: i. m. 181—182. 252. old., Bosnyák Tamás 1605. szept. 8-i lev. Illésházy Istvánhoz. (TT. 1878. 832. old.)

⁴⁴ Homonnai Bálint azt írja 1605. nov. 6-i levelében Thurzó Szaniszlónak, hogy: „... *Kegyelmének kedvéért az vitézeket szármayon avagy kebelemben hordoznám, hogy kártul óhatnám kegyelmedet... megparancsoltam [t. i. a Thurzó városába rendelt katonáknak], hogy mint saját magam jószádgával, oly jól cselekedjenek*” — ha mégis fegyelmetlenkednének, találja meg a parancsnokukat. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) L. még Dengeleghy Mihály 1605. aug. 3-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz (u. o.), MOE. XI. k. 161., 783—787. old., Geréb L.: i. m. 277. old., Szilágyi S.: i. m. 598. old.

⁴⁵ „... *Mai napon jöttek hozzám a hajdúk kapitányi és Illésházy uramra panaszkodván, arra kértek, hadjak szabad utat nekik és red menvén megölik, mert sok gyalázatos irkálásokkal illeté őket...*” — írja 1605. nov. 1-én Napló-jába Homonnai Bálint (i. m. 367—368. old.)

⁴⁶ Bocskai azt írja 1606. nov. 13-i levelében Illésházynak: „*Bizony az nemes országtul és nemes vármegyéktül nem érdemeljük, nem is reméljük semmi úton, hogy cselekedjék maguk hírének, nevének gyalázatjával, hogy szénájokért, szálmájokért, egy nehány tehenökért, hitükért és törvények szabadságáért vivő hadakra arczul támadjanak, mely nem az igaz háldátosságának neve volna.*” (TT. 1878. 624. old.) L. még Bocskai 1606. okt. 23-i lev. Illésházyhoz (u. o. 606. old.). Bocskai 1605. jún. 13-i lev. Balassy Zsigmondhoz (TT. 1900. 160. old.), Péchy Simon 1606. okt. 28-i lev. Illésházyhoz (TT. 1878. 611. old.), továbbá Benda K.: i. m. Okmánytár 91. old., MTT. XIX. 109. old. stb.

meneteliünk ... őkegyelmek által lött. Kiért háládatlanoknak nem akarunk semmi időben hozzájuk találatni.⁴⁷ Ez a gondolat vezérelte akkor is, amikor letelepítette és szabaddá tette a szabadságharc győzelmében legnagyobb katonai érdemeket szerzett hajdúit. Adománylevelében így emlékezik meg erről: „Megtekintvén ezeket a dicsőséges és örök emlékezetre méltó érdemeket, hajdú vitézeinket, — a mi régi szabadságaink bajnokait és visszaadóit — hogy a haza szabadságáért végzett fáradtságos munkájuknak és a mi, irántuk való hálánknak emlékezetét a késő utódoknak is emlékezésül hagyjuk és hogy abban a hazában, amelyben harcoltak, tiszteletet és szabadságot nyerjenek ... a paraszti és nemnemesi állapotból, amelyben születtek és amelyben eddig éltek kegyelmesen kiemeljük.”⁴⁸

*

A hajdúk mellett, tőlük szinte elválaszthatatlanul, már az első napoktól kezdve részt vettek a hadműveletekben a jobbágyságok is. A tizenötéves háború folyamán a császári idegen zsoldos seregek kizsákmányolása veszélyesebbé, elviselhetlenebbé vált a jobbágságra nézve, mint saját földesurainak elnyomása. Ez a körülmény párosulva azzal a ténnyel, hogy zsoldos-terror a magyar uralkodó osztályt is érzékenyen sújtotta, lehetővé tette az ellentétes társadalmi osztályok ideiglenes összefogását.⁴⁹ A jobbágyság fegyverfogásának közvetlen oka a nyakukra neheződő, s már az elviselhetlenségig fokozódó császári zsoldos-iga lerázására irányuló törekvés volt, de ezen túlmenően abban is reménykedtek, hogy fegyveres harcukkal maguknak jószágot és nemesi szabadságot szereznek.⁵⁰

Közvetlenül az álmos-diószegi ütközet után már azt írta, Belgiojoso császári fővezér Báthory Istvánnak: „... az alatta való jobbágyokra viseljen gondot, hogy tumultose Nagyságod ellen az hajdúsághoz kapcsolván magokat, föl ne támadjon”, hiszen mint bizonyosan beszélük — „az hajdúság az nobilitást akarná deleálni.”⁵¹ A jobbágyság fegyverfogásától való félelem indokolt volt, mert amint a krónikás írja, már a szabadságharc első napjaiban a hajdúkon kívül „... más paraszti csapatok is seregesen, nagy lelkesedéssel áradtak Bocskaihoz, akik előbb még soha sem katonáskodtak, s akiket előbb a német had sanyargatott módfelett. Önként iratkoztak és esküdtek fel katonának. A köznép csatlakozása volt a legtömegesebb, belőlük

⁴⁷ Bocskai 1606. okt. 27-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 610. old.)

⁴⁸ Bocskai 1605. dec. 12-i adománylevele a hajdúk számára. (Benda K.: i. m. Okmánytár 91. old., MTT. XIX. 109. old.)

⁴⁹ L. e. kérdéssel kapcsolatban Császár E.: i. m. 12—14. old., MOE. X. k. 166—170., 180—186., 233., 269. old., Magyar Törvénytár. 1603. évi 8. tc. 1. §. stb.

⁵⁰ Calamus: Bocskai hadi népe. Turul. 1907. 116. old.

⁵¹ Belgiojoso 1604. okt. 17-i lev. Báthory Istvánhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

állt a had, ámbár hadi kiképzésük nem volt.”⁵² Főképpen azok siettek Bocskai táborába „... kiket vagy a fejedelmek alatt való tisztviselők, urak avagy a nemesség valaha megbátorítottak vala.”⁵³ Az egykorú feljegyzések szerint már az első napokban egyre nagyobb számban tűntek föl a hajdúk mellett „hátibőrös, gubás, mezítlábás” emberek, egy szál baltával vagy kaszával, némelyikük csak füttykössel felszerelve. A sereg nagyobb része „afféle Körös-Tiszavidéki magyar volt.”⁵⁴ Egy névtelen német jelentés úgy foglalta össze az 1604. novemberi helyzetet, hogy a magyarok mindnyájan örülnek a császári katonaság vereségének, de kíváltképpen a parasztok, akik, ahol csak tehetik, beállnak a hajdúk közé.⁵⁵ A jobbágyság csatlakozását elősegítette az a körülmény is, hogy a hajdúk nem bántották a föld népét — írja az ekkor még császár-párti Rimay János.⁵⁶ A jobbágyok részvételére utal Bocskainak a Kassán, 1604. november 12-én összegyűlt rendek panaszaira adott válasza, melyben azt mondja: „Ami rossz pedig a vitézlő néptől esett, szívünk szerént kívánjuk, hogy ezek ne estenek volna és ennyi panaszokat ne hallanánk, de kegyelmetek ezután is végére mehet, hogy nem mind a mi hajdúinktól, hanem a kegyelmeitek maga jobbágyiktul is estenek ...”⁵⁷

A jobbágyok tömeges csatlakozása óriási lendítőerőt biztosított a hadművelet számára. A népfelkelés kiöntött tengerhez hasonló árja vitte előre a szabadságharc hadseregét már az első napokban is. Amikor pedig 1604 novemberében a császári sereg támadásba lendült a szabadságharc elfojtására, a hajdúk mellett a fegyvert fogott jobbágyok igyekeztek gátat vetni Basta előnyomulásának. Az osztrák utkövetben a császáriakkal szemben álló sereg javarésze „... a környékbeli falvakból iratkozott parasztság volt, újonc a hadakozásban.”⁵⁸ — írja az egyik krónikás. Más egykorú forrás szerint is „... nagyrészüket szedett vedett falusi népség volt, részben fegyvertelen, részben mindenféle lándzsával, hegyes karókkal és cséphadaróval felszerelve, kiknek sereglését a hajdúk maguk mellé fogadták.”⁵⁹ Az edényi csata előtt Bocskai is magához vette a mindenfelől csatlakozó „földnépét” és úgy indult a küzdelembe.⁶⁰ A két vesztes összecsapás nem tudta lelohasztani a jobbágyok lelkesedését és elszántságát. A gönci táborba tömegesen gyűltek a fegyvert fogott jobbágyok, akiknek egy csapatát

⁵² Bethlen F.: i. m. 287. old. V. ö. Szilágyi S.: i. m. 590. old., Calamus: i. m. 116. old.

⁵³ Pethő G.: Magyar Krónika. (Geréb L.: i. m. 259. old.)

⁵⁴ Idézi Benda K.: i. m. 23—24. old.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ Rimay János 1604. dec. 16-i lev. Thurzó Györgyhöz. (L. Dr. Ferenczy Z.: Rimay János. Bp., 1911. 51. old.)

⁵⁷ Bocskai válasza az 1604. nov. 12-i kassai országgyűlésen. (TT. 1889. 616. old.)

⁵⁸ Geréb L.: i. m. 270. old. L. még uo. 272. old.

⁵⁹ Bethlen F.: i. m. 284. old.

⁶⁰ Somogyi A.: Históriaja. (Geréb L.: i. m. 262. old.)

⁶⁰ Pethő G.: i. m. 259. old.

Borsiban Basta váratlanul rajtaütéssel szétszórta.⁶¹ Amikor a császári sereg megkezdte a visszavonulást Eperjesre, a jobbágyok erdőkben, mocsarakban meglepték a visszavonulókat, s jaj volt az elmaradt, széjjel-kódorgó zsoldosoknak. Basta keserűen állapította meg december 4-i levelében, hogy az egész nép Bocskaival tart.⁶²

A nép aktív, fegyveres támogatása 1605-ben is a sikerek kiapadhatatlan forrása volt. Hiába intette a Kamara a falusi lakosságot, hogy el ne hajoljon „*Ő Fölsége hűségéről*”, mert ha ezt megteszik, nagyon súlyosan lakolnak majd, — nem használt semmit.⁶³ A királyi tanács kénytelen volt azt írni januárban Mátyás főhercegnek, hogy nem javasolja a fölkelés kihirdetését, mert attól lehet tartani, a Basta katonáinak dülásai miatt amúgy is elkeseredett földnépe, ha táborba gyűl, fegyverét földesurai és a király ellen fordítja.⁶⁴ A félelem nem volt alaptalan. 1604 végén, amikor Rhédey serege ostromzár alá vette Füleket, Istvánffy szerint a „*földnépével*” zárta körül oly szorosán, hogy senki se ki, se be nem mehetett.⁶⁵ Migrényi Farkas is azt írta 1605. január közepén, hogy Rhédey serege állandóan növekszik, mert „... *immár a parasztságból sok állott melléjek.*”⁶⁶ Ugyanerről tájékoztat Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter május 12-i levelében az északi hadoszlop kapcsolatban.⁶⁷ E hadoszlop döntő mértékben a többnyire szlovák és kárpát-ukrán lakosságú területekről nyert létszámbeli utánpótlást, mint azt Dersffy Miklós május 21-i, Sztrecsénről írt levele is bizonyítja, mely szerint a hajdúk „... *mindenütt többülnek, csak Zsolnáról százan mennek el, Varinból is egy zászlóaljja Pongrácz Andrással öccsével, az kegyelmed jószágából is többen száznál ...*”⁶⁸ Thurzó György, Árva és Trencsén megyei nagybirtokos azt panaszolja, hogy szolgálai közül többen elhagyták, — köztük clyanok is, akiknek a hűségében bízott —, és a „*rebellisek*”-hez állottak.⁶⁹ A megmaradottakat sem sikerült „*Ő Fölsége*” hűségén megtartania.⁷⁰ „... *Falvaink népe*” — írta Mátyás főhercegnek — „*összejátszott a rebellisekkel, s amikor a hajdúk elérték valamelyik várat, katonái puskalövés nélkül átadták az erősséget, a támadókhöz álltak.*”⁷¹ Árva várának őrsége

⁶¹ Geréb L.: i. m. 276. old.

⁶² Basta 1605. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez. (i. m. II. k. 535. old.)

⁶³ A Kamara 1605. jan. 15-i felhívása Szentkereszt község lakóihoz. (OL. M. Kamara, Expeditiones, 1605. jan. 15. No. 36.)

⁶⁴ A királyi tanács 1605. jan. 25-i javaslata Mátyás főherceghez. (MOE. XI. k. Irományok 113—114. old.)

⁶⁵ Istvánffy M.: i. m. 905. old.

⁶⁶ Migrényi Farkas 1605. jan. 15-i lev. (címezett nélkül). (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)

⁶⁷ Forgách Zsigmond és Náprágyi Demeter 1605. máj. 12-i jelentése Mátyás főherceghez. (OL. Hoffinanz ... fasc. 15433. fol. 113.)

⁶⁸ Dersffy Miklós 1605. máj. 21-i lev. Thurzó Györgyhez. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 43.)

⁶⁹ Thurzó György 1605. máj. 1-i lev. Lichtenstein Károly herceghez. [Tudományos Akadémia (továbbiakban TA.) Kazinczy gyűjt. 11. doboz.]

⁷⁰ Ugyanó ápr. 3-i lev. Mátyás főherceghez. (Uo.)

⁷¹ Idézi Benda K.: i. m. 28. old.

sem tudta megakadályozni, hogy némely várcsok és falvak Bocskai hűségére ne esküdjenek — panaszolja Horváth László árvai kapitány.⁷² Ezen a vidéken harcolt Biely Stecz szlovák parasztokból álló fegyveres népe, akik elfoglalták a császár-párti Thurzó György bicsei várát.⁷³

A jobbágyok ott küzdöttek az erős Trencsén vár ostrománál is. A krónikás szavai szerint: „...*Rédey Ferenc... a földnépével hadát igen megtöbbitette vala. Azért egy részét hadának Trencsén alá bocsátá.*”⁷⁴ A vár ostrománál Biely Stecz emberei eredményesen támogatták a hajdúk küzdelmét, s így az erősség nem sok idő múlva kapitulált.

Rhédey Nyitrát ostromló csapatai a „*parasztozok aljából*” álltak — mondja Istvánffy.⁷⁵ Ezt erősíti Mátyás főherceg is a mainzi választóhoz küldött levelében.⁷⁶ A szabadságharc vezetői azzal is igyekeztek elősegíteni a tömegek csatlakozását, hogy gondoltak a nép védelmére. Rhédey Ferenc egyik levelében azt olvashatjuk: „...*a szegénység kárban ne maradjon, hanem ha barmot el akarnak vinni [t. i. a hajdú] az pénzt szegénységnek meg térítsék, avagy pénz maradjon a vitéznél és a barmot hajtsák el a szegényemberek.*” Allíttasson Thurzó az átkelőhelyekhez „*vigyázót és sehol senkinek ne eresztesse által semminemű barmot, az kivel az én levelem nem lesz.*”⁷⁷ Az ő példáját követte Kovács Demeter nyitrai kapitány is, aki azt írta Thurzónak: „...*Ez levél mutató mocsonoki jobbágyoknak Seres Pálnak vitte el valami gonosz ember egy kicsi hizóját, azért kérem Nagyságodat, hogy Nagyságod adassa meg szegénynek az ő hizóját, azt pedig az gonosz embert Nagyságod büntesse meg törvény szerint.*”⁷⁸

Bocskai maga is gondolt a nép védelmére. Egyik levelében arra kéri Thurzó Miklóst, ejtse módját Szepesvár harc nélküli kézrekerülésének, hogy a környék népe ne pusztuljon a hadakozástól.⁷⁹ Bár Bocskai maga is nagybirtokos volt, de tudta, mit jelent a nép aktív fegyveres támogatása és azt is tudta, hogy e támogatás további biztosítása megköveteli a nép kímélését. Egészen másképpen gondolkozott viszont

⁷² Horváth László 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Györgyhez. (Ifj. Kubinyi M.: Arva vára. Bp., 1890. 103–104. old.)

⁷³ Károlyi J.: A trencsényi vár. Trencsén 1910. 74. old. Károlyi Závodszy Gy.: Diarium Rerum Hung. Memorab. című munkájának (kiadta Bél M.: Apparatus ad Hist. Hung. Pozsony. 1735.) adatai alapján írja le az eseményt. L. még a pozsonyi kamara 1605. aug. 12-i véleményét. (OL. Pozs. Kam. Exp. 1605. aug. 12. No. 3.)

⁷⁴ Pethő G.: i. m. 260. old. V. ö. Károlyi J.: i. m.-vel, aki Trencsén vármegye lakosságának nemzeti hovatartozásáról érdekes adatként közli azt a tényt, mely szerint a vármegyei jegyzőkönyvet 1540–1582-ig szlovák nyelven szerkesztették, tehát a megyei nemesség többségének is szlovák nemzetiségűnek kellett lennie. (75. old.)

⁷⁵ Istvánffy M.: i. m. 910. old.

⁷⁶ Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 712. old.)

⁷⁷ Rhédey Ferenc 1605. jún. 11-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)

⁷⁸ Kovács Demeter 1605. aug. 1-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.)

⁷⁹ Bocskai 1605. máj. 17-i lev. Thurzó Miklóshoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.)

a népről a nagybirtokosok zöme, élükön Illésházyval, aki alighogy elfoglalta Trencsén vármegye főispáni székét 1605 augusztusában, azonnal hozzákezdett a népmozgalom elfojtásához. Biely Steczet elrettentő példaként agyonlövete, fejét a városkapura tűzette, holttestét pedig a Vágba dobatta.⁸⁰ A földesurak azon fáradoztak, hogy jobbágyaikat visszaköveteljék a hadseregből. Őző szűklátókörűségükben nem látták be a jobbágyok fegyveres harcának szükségességét abban a küzdelemben, amelynek győzelme eredményeiből elsősorban ők részesedtek.⁸¹ „A szegénység” — panaszkodik egyik földesúr — „Kékkő felől igen sollicitál naponként kárunkkal és fogyatkozásunkkal. Vajha az életet elköltik, többé semmi haszna az jószágnak is.”⁸²

Komoly részt vállalt a parasztság a fegyveres harcból Dunántúlon és Erdélyben is. Istvánffy azt írja krónikájában, hogy amikor Némethy Gergely kicsiny serege átkelt a Dunán és megkezdte a harcot e területen „minél szegényebb és tehetetlenebb volt valaki, annál nagyobb készséggel szeddődött hozzá.”⁸³ A néptömegek csatlakozásának mérve megmutatkozik a harcolók létszámának növekedésében. A májusban 2000 főnyi sereg júniusra a 8—10 000 főre nőtt.⁸⁴ Ennek ellenére a néptömegek csatlakozása a Dunántúlon nem öltött olyan méreteket, mint az ország más területein, mert itt a szabadságharc idején is a török hódítás maradt a főveszély.⁸⁵

Erdélyben viszont, ahol a császári sereg pusztítása fölülmúlta a törökökét, a néptömegek megmozdulása nagy méreteket öltött és döntő tényező volt a győzelem kiharcolásában. Bocskai ugyanis nem tudott nagyobb hajdúsereget küldeni a fejedelemségbe, s az itteni császári erők felszámolását elsősorban az erdélyi néptömegek; a jobbágyok és a székelyek végezték el.⁸⁶

⁸⁰ Károlyi J. i. m. 74. old.

⁸¹ Calamus: i. m. 116. old. V. ö. az 1605. áprilisi szerencsi o. gy. határozatával, mely szerint a szökött jobbágyokat a várakból is vissza kell adni a földesuraknak. (ETA. 3. k. 57—64. old.)

⁸² Balassa Zsigmond 1605. szept. 25-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 45.) V. ö. Thurzó Miklós 1605. márc. 30-i Thurzó Györgynek küldött levelével. (Uo. fasc. 7.)

⁸³ Istvánffy M.: i. m. 825. old.

⁸⁴ Basta 1605. jún. 26-i lev. Mátyás fhg.-hez. (I. m. II. k. 690—691. old.) Bocskai 1605. jún. 28-i lev. Illésházihoz (TT. 1878. 645. old.), Pethő G.: i. m. 261. old., Mátyás főherceg id. lev. (HK. 1893. 711. old.)

⁸⁵ A török seregek az örökös tartományok elleni fő támadási iránya a Dunántúlon volt. E terület lakossága többet szenvedett a török csapatok pusztításától, mint az ország keleti része, s így érhető, hogy a török segélyerőkkel harcoló Némethy Gergely serege nem részesült olyan mérvű támogatásban, mint az ország más részén a szabadságharc csapatai részesültek. Hozzájárult még mindehhez az a körülmény is, hogy a Dunántúlon voltak a legnagyobb császári erők.

⁸⁶ Bocskai azt írja 1604. dec. 12-én az erdélyi rendeknek: „...ha lehet, a hadaknak innét való bevételére, okot ne adhasson, kívül az ország annál is inkább ne pusztuljon.” (EOE. V. k. 361. old.) L. még Makka L.: i. m. 337—338. old.; Szilágyi S.: i. m. 591. old., Szamosközy I.: i. m. 259., 266. old. stb.

1604 decemberében és 1605 januárjában a szabadságharc erői a fontos Szatmár várát vívták. A sereg döntő többsége fegyvert fogott jobbágyokból állott, a „földnépéből”, — mint az egykori krónikás írta.⁸⁷ Január 16-án indult meg a döntő roham a várfalak ellen, mely alkalommal a kevés számú puskás hajdú a sáncokból lövöldözött „...hogyan ekképen az ostromon való földnépét őrizték onnét az mennyiből lehetne.”⁸⁸ A jobbágyok Szatmár pallánkját „...iszonyúképen hágták, turmatim csoportonként és inkább mind azon mentek fel derék ostromra, oly pertinaciával, azt mondja az barát ki ezeket beszéllette, hogy az bennvaló szállott várakban forgott füember németek és vallonok azt mondták, hogy életekben vakmerőbb népet, ki halálával úgy ne gondoljon, nem láttanak.”⁸⁹ „Ha egyszersmind egy renden huszonötiglen valótlé sepretek is benne, azon szempillantásban mindjárt annyi állott helyében.”⁹⁰ A várbeliek kemény védekezése ez alkalommal vissza tudta verni az ostromlók rohamát, de újabb támadással nem mertek szembenézni, s másnap tárgyalások útján feladták az erősséget. „Vesztenek ott benn negyvenötön”, az ostromlókban pedig négyszázan a négyezerből, akiknek zöme fegyvert fogott jobbágy volt, „mert ostromlotta pedig csak a földnépe, a hajdúság nem ostromolta... hanem az sáncokból lövöldözött a bástyákra és lövő lyukakra...”⁹¹

Januárban újabb kimagasló fegyvertényt hajtott végre a „földnépe”. Déva várának császári parancsnoka ugyanis hadat gyűjtött ezen a vidéken, s megindult, hogy felszámolja az erdélyiek megmozdulását s felmentse a körülzárt Szamosújvárt. Amint a császári sereg Torockó-szentgyörgyre ért, éjszaka a környező terület jobbágysága fegyvert ragadott, és véres harcban megsemmisítette a császári haderőt. Maga a parancsnok is életével fizetett vakmerő vállalkozásáért.⁹²

Februárban a székely néptömegek is a szabadságharc mellé álltak. Megtagadták a császári biztosok parancsát, akik az ostromlott Szamosújvár felmentésére küldték őket, s fejedelmüknek kiáltották ki Bocskait.⁹³ Márciusban a fegyveres székely tömegek elfoglalták Medgyesét, de innen csellel kiszorították őket.⁹⁴ Fegyveres küzdelmük azonban tovább folytatódott. A későbbi hónapok folyamán ők alkották a Bocskai által Erdélybe küldött Gyulaffi László seregének nagyobb részét, s ki-

⁸⁷ Szamosközy I.: i. m. 321. old.

⁸⁸ Uo. 319. old.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo. 321. old.

⁹² Kővári L.: Erdély története. Kolozsvár. 1863. 4. k. 167—168. old., Szamosközy I.: i. m. 269. old., Bethlen F.: i. m. 288. old., Sarmasági Zsigmond 1605. jan. 6-i lev. Petkéhez. (EOE. V. k. 370. old.)

⁹³ L. császári biztosok 1605. febr. 18-i lev. Bastához. (I. m. II. k. 604. old. Mindszenti azt írja 1605. jan. 24-i levelében Petkinek: „...inkább parasztság, hogyan vitéztlő nép háborgatják (t. i. Szamosújvárt), ki ugyan félő is...” (EOE. V. k. 375. old.)

⁹⁴ Szamosközy I.: i. m. 335—336. old., Kővári L.: i. m. 169. old.

magasló érdemük volt az erdélyi császári uralom végleges felszámolásában.⁹⁵

Mindebből láthatjuk, hogy a Bocskai szabadságharc katonai sikereiben milyen jelentős szerepük volt a hajdúkon kívül a jobbágy és székely tömegeknek is. A harcban való aktív fegyveres részvételük mellett azonban más téren is komoly mértékben segítették a szabadságharc győzelmét. A jobbágyok dolgoztak a hadsereg számára; várakat erősítettek, hidakat építettek, végezték a szállításokat stb.⁹⁶ Adóztak és termeltek a hadsereg számára s mindent összevetve, ők viselték a háború legnagyobb terheit. Annak ellenére, hogy főként 1606-ban — amikor a hadműveletek már szüneteltek, de az előnyös békekötés érdekében a hadsereg még fegyverben volt s mértéken felül kiélte a jobbágságot — néhány helyen fegyvert ragadtak a hajdúk ellen is,⁹⁷ mindvégig következetesen kitartottak a mozgalom mellett. A győzelem a további létezés, a további fejlődés alapfeltétele volt a császári uralom által már-már a megsemmisülés szélére taszított jobbágyok számára s ez a körülmény párosulva a nép mély hazaszeretetével, sziklaszilárdá tette helytállásukat.

*

A birtokos osztály magatartása már sok eltérő vonást mutat a hajdúkétól és jobbágyokétól annak ellenére, hogy a császári elnyomás a nemességét is érzékenyen érintette.⁹⁸ A nemesség állásfoglalását sokféle tényező határozta meg, mint például az egyes birtokosok viszonya a császári uralomhoz, a birtokok földrajzi fekvése, s nem utolsósorban az egyéni jellemvonások, gondolkozásmód is.

Legelőször azok csatlakoztak a kirobbanó mozgalomhoz, akik a császári uralom üldözöttjei voltak. Így az Erdélyből török földre emigráltak, Bethlen Gábor, a későbbi erdélyi fejedelem vezetésével. Köztük volt Rhédey Ferenc, aki Bocskai egyik legjobb hadvezére lett és még sokan mások a kibujdosott erdélyiek közül.⁹⁹ Felső-Magyarországról

⁹⁵ L. tanulmányom (HK. 1955. 3–4 sz.) „Hadműveletek Erdélyben” c. fejezetét.

⁹⁶ Lásd pl. a jobbágyi szolgáltatások összeírását 1605-ből. (OL. Balassa cs. i. t. 1605.), továbbá *Benda K.*: i. m. 31. old.

⁹⁷ Ilyen volt pl. a jobbágság Arva megyei és Borsod megyei megmozdulása 1606-ban.

⁹⁸ L. pl. Bocskai 1605. márc. 29-i lev. a dunántúliakhoz (MTT. XIX. 78–79. old.), Illésházy 1602. jún. 27-i lev. Thurzó Györgyhöz (TT. 1882. 420. old.), Bocskai 1605. dec. előterjesztése (MOE. XI. k. 497. old.), Lippai Balázs 1604. okt. 28-i lev. Kassa városához (HK. 1914. 473. old.), Illésházy 1606. jan. 8-i feljegyzése (TT. 1878. 49. old.), Thurzó György 1605. júl. 20-i jelentése Rudolfhoz (OL. Hoffinanz... fasc. 15.433. fol. 220.). A Bocskai párti rendek kiáltványa (*Benda K.*: i. m. Országgyűlési 94–96. old.) Magyar Törvénytar 1526–1608. 1604. évi 17., 19. tc., *Dr. Lázár Gy.*: i. m. 372. old., *Tárikh-i-Pecsevi*: Krónikája (Sz. 1899. 115. old.), *MOE.*... k. 102., 345–346., 468–470. old., *Takáts S.*: Régi idők, régi emberek. 9., 13. old., *Wertheimer E.*: Magyarország állapota a 16–17. században. Sz. 1875. 666. old., *Tóth S.*: i. m. II. k. 194. old., Mvv. Bihar vm.: 502–503. old., Szabolcs vm.: 439. old., Nyitra vm.: 618. old. stb.

⁹⁹ *Alvinczy P.*: i. m. 12. old., továbbá *Jakab E.*: Új adatok Bocskay István életéhez. Sz. 1894. 786–787. old.

Homonnai Drugeth Bálint, Mágócsy Ferenc, a Kamara üldözőitjei voltak az első főurak, akik Bocskaihoz csatlakoztak. Őket követte a felső-magyarországi nemesség nagy része, akik már kevéssel a szabadságharc kirobbanása előtt a gálszécsi gyűlésen élesen szembefordultak a császári zsoldos terrorral.¹⁰⁰ A felső-magyarországi nemesség állásfoglalása nem volt egységes, annak ellenére, hogy nagy többségük erősen gyűlölte a császári uralmat. Számosan akadtak köztük olyanok is, akik a lehetőség szerint a légtovább megmaradtak a császár hűségén, s csak akkor csatlakoztak félelemből, amikor erősségeikben már nem tudták megvédeni magukat a szerte portyázó katonáktól.¹⁰¹

A magyar nemesség nagy része örömmel hallotta a császári sereg vereségeinek hírére. Az elszenvedett sérelmek taszították őket a mozgalom felé, de az óvatosság, az áldozatvállalástól való vonakodás, a fegyvert fogott néptől való idegenkedés és félelem súlyos béklyóként akadályozták tömeges csatlakozásukat. Ellentétes érzések viaskodtak bennük; Bocskai seregének győzelmei felett érzett örömeikbe ürmöt vegyített a rettenetes, hogy a császáriak ellen harcoló néptömegek rést vágnak a nemesi jogok és kiváltságok falába is. Ugyanakkor rettegtek attól is, hogy a mozgalom kudarca esetén a győzedelmeskedő császáriaknak az eddiginél még fokozottabb terrorja sújtja mindazokat, akik részt vettek a fegyveres ellenállásban.

A nemesség csatlakozása pedig feltétlenül szükséges volt a szabadságharc számára. A birtokos osztály gazdasági és politikai súlya nélkül nem lehetett tartós siker reményében harcolni a császáriak ellen. Bocskai ezzel tisztában volt, s különben sem képzelhető el, hogy ő mint a birtokos osztály egyik feltörekvő tagja,¹⁰² a nemesség részvétele nélkül kívánta volna végig vívni a császáriak elleni küzdelmet, még akkor is, ha ismerte osztályának ingadozó magatartását, s kevés katonai értékét.¹⁰³ A hadviseléshez elengedhetetlenül szükséges anyagiakat csak a birtokos osztályon keresztül lehetett megszerezni. Egy-egy főúr csatlakozása egyben várak, s hatalmas területek megszerzését is jelentette, s a legtöbb esetben őket követte a környék, nem egyszer egész vármegyék nemessége is. Ezért úgy Bocskai, mint a hadsereg más pa-

¹⁰⁰ L. MOE. X. k. 599. old., Tudomány Tár 1839. 5. 174. old., Benda K.: i. m. 23., 25. old.

¹⁰¹ Bethlen F.: i. m. 287. old.

¹⁰² Bocskai István életével kapcsolatban l. Benda K.: Bocskai István. Bp., 1942., és a Bocskai szabadságharc. Bp., 1955. 9–15. old., Jakab E.: Új adatok Bocskai István életéhez. (Sz. 1894.) Kovács S.: Bocskai István a szabadsághős. Bp., 1906., Márki S.: Bocskai István. Kolozsvár, 1907.

¹⁰³ A nemesség maga is elismerte kevés értékét katonai téren. Erre mutat az országgyűlés 1602. évi határozata, mely szerint: „... azt, hogy a rendeknek a személyes fölkelése nem annyira hasznos, nemcsak a jelen országgyűlés alatt, hanem már a korábbi években is gyakran kijelentették, e helyett... minden hűsz ház után egy jól felszerelt könnyű fegyverzetű lovas mezejánlanak, akiknek alkalmazása a katonaságnál sokkal alkalmasabb fog lenni, mintha mindenki táborbá szállna...” (Magyar Törvénytár 1602. évi törvény 9. tc. 2., 3., 5–8. §)

rancsnokai minden megtettek, hogy a birtokos osztályt valamilyen úton-módon a mozgalom mellé állítsák.

Nehéz lenne pontosan megállapítani, hogy a szabadságharc kibontakozásának időszakában, 1604 október–novemberében, milyen érdeme volt a birtokos osztálynak a katonai eredmények kivívásában. Annak ellenére, hogy sem az álmosd–diószegi, sem az osgyáni, sem az edelényi–besenyői csatákban nem vettek részt jelentősebb számban memesi és vármegyei csapatok, helytelen lenne azt mondani, hogy a birtokos osztálynak semmilyen érdeme nem volt az eredmények kiharcolásában. Az erdélyi bujdosók és a felső-magyarországi nemesség egy részének csatlakozása megteremtette a nemzeti összefogás alapjait, s csatlakozásuk ugyanakkor nem egy olyan fontos vár és erősség megszerzésével járt együtt, mint például Munkács, Ungvár, Homonna stb. Maga az a körülmény, hogy a nemesség nem lépett fel támadóan a mozgalommal szemben, nem kis mértékben segítette a szabadságharc kibontakozását. Ugyanakkor vármegyei csapatok részt vettek olyan fontos császári kézen lévő várak körülzárásában, mint például Tokaj, Huszt.¹⁰⁴ A legelső között csatlakozó Szatmár, Zemplén, Gömör, Heves vármegyék nemessége,¹⁰⁵ valamint Homonnai Bálint, Mágócsy Ferenc, Szécsy György és más főurak katonasága értékes kiegészítő katonai erő volt Bocskai hajdúkból és jobbágyokból álló főerői mellett.¹⁰⁶

A nemzeti összefogás — melynek első kisméretű szervezeti megnyilvánulása az 1604. november 12-i kassai országgyűlés volt — tartónak bizonyult a császáriak novemberi két győzelve után is.¹⁰⁷ A mozgalomhoz csatlakozott főurak, Homonnai Bálint, Mágócsy Ferenc továbbra is megmaradtak a szabadságharc mellett, mely körülmény nagy mértékben befolyásolta a felső-magyarországi nemesség magatartását is. 1604 decemberében azt írta Basta Mátyás főhercegnek, hogy a felső-magyarországi nemesség nagy része Bocskaival tart.¹⁰⁸ Sokan voltak azonban még e területen is olyanok, akik vagy ellenségesen szemlélték a szabadságharcot, vagy semleges magatartást tanúsítottak, nem beszélve azoknak a területeknek a birtokososztályáról, ahová még nem jutottak el a szabadságharc katonái. Ezekről írta Bosnyák Tamás, Bocskai kapitánya még 1605 áprilisában is, hogy: „...*Nagy hallgatásban*

¹⁰⁴ *Sepsi Laczkó M.* ír erről. (L. *Rohonyi G.*—*Nagy L.*—*Tóth Gy.*: *Szemelvények* ... I. k. 198. old.)

¹⁰⁵ *L. Borovszki S.* szerk.: *Magyarország vármegyéi és városai.* Zemplén vm.: 390. old., Heves vm.: 527. old., Gömör–Kishont vm.: 501. old., Szatmár vm.: 453. old.

¹⁰⁶ Erre utalnak Basta 1605. jan. 12-i feltételei. (OL. *Hoffinanz* ... fasc. 15433. fol. 27.) Lásd még *Istvánffy M.*: i. m. 992. old.

¹⁰⁷ Az 1604. nov. 12-i országgyűlés határozatait l. MOE. X. k., valamint TT. 1889., *Geréb L.*: i. m. 270. old., l. továbbá Szentiványi 1604. nov. 26-i lev. Besztercebánya tanácsához. (Besztercebánya város lt. fasc. 257. kiadva: TT. 1889.), *Szilágyi S.*: i. m. 589. old., *Bethlen F.*: i. m. 287. old.

¹⁰⁸ Basta 1604. dec. 4-i lev. Mátyás főherceghez. (I. m. II. k. 535. old.)

vannak oda föl az urak, nem akarnak a közönséges jó mellett megindulni... magok legyenek okai, ha mi találja őket.”¹⁰⁹

Pedig Bocskai és kapitányai mindent elkövettek, hogy megnyerjék őket a mozgalom számára. Számtalan levelet írtak a négy Thurzó testvérnek: Györgynek, Szaniszlónak, Miklósnak és Kristófnak, csesdi Báthory Istvánnak, a külföldre menekült Illésházy Istvánnak, Száky Istvánnak, de eljutottak a levelek az alsó-magyarországi, dunántúli és erdélyi vármegyék nemességéhez is. Rhédey Ferenc még a nemrég honfíústott Kollonitsch Siegfriedet is meg akarta nyerni a szabadságharc ügyének, arra hivatkozva, hogy: „...valahol mi magyar ez széles világon vagyon, egyé kell lenni és az német nemzetre kell támadnunk, ki minket sem hitünkben, sem tisztességünkben, igazságunkban meg nem tartott, hanem teljesség el fogyatni akart bennünket sok jó szolgálattinkért és vérünk hullásáért.” Hajda Gergely, Biely Stecz, Nagy György hajdúkapitányok Thurzó Györgyöt szorgalmazták leveleikkel a csatlakozásra. Megírták neki, hogy ha „...hosszánk nem hajol, bizony valameddig fejem fennáll, ő fölségéért bosszút állok” és „...tűzzel vassal rajta leszünk az Nagyságod jószágán.” A levelek mellett Bocskai személyes látogatással, rábeszéléssel is igyekezett megnyerni egyeseket, mint például Rákóczy Zsigmondot, a későbbi erdélyi fejedelmet.¹¹⁰

A birtokos osztály zömének csatlakozását döntő mértékben csak a katonai sikerek biztósították. Az előretörő hajdú- és jobbágycsapatok olyan helyzet elé állították a nemeseket, hogy vagy csatlakoznak, vagy elvesztik birtokaikat. A diadalmas téli hadjárat következménye képpen 1605 áprilisában a szerencsi országgyűlésen már huszonnégy vármegye követei jelentek meg, akik harmincötezer kapu után hetvenezer forint adót szavaztak meg a hadjárat céljaira. Ugyanakkor az országgyűlés más fontos katonai határozatokat is hozott. Intézkedtek Tokaj, Huszt,

¹⁰⁹ Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 828. old.) V. ö. Szilágyi S.: i. m. 591. old. L. még Kornis Zsigmond 1605. febr. 12-i lev. Sarmasági Zsigmondhoz (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. M.), a pozsonyi kamara 1605. jan. 29-i lev. Bastához (OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. jan. 29. 85.), Basta 1605. jan. 26-i lev. Szepes vm. nemességéhez (i. m. II. k. 593–594. old.), és 1605. jan. 29-i lev. Bastához (OL. Pozsonyi Kam. Exp. 1605. jan. 29. No. 85.) Baráthy Istvánnak egy 1607-ben kelt levelét, melyben azt írja, hogy csak kényszerből állt Bocskaihoz, mert a hajdúk és tatárok a birtokát teljesen feldúlták. (OL. Pozsonyi Kam. Litterae ad Cameram 1607.)

¹¹⁰ L. többek között Bocskai 1605. febr. 10-i lev. Illésházyhoz (TT. 1878. 5. old.), 1605. ápr. 17-i lev. Csáky Istvánhoz (MTT. XIX. 106. old.), ápr. 25-i levelét Báthory Istvánhoz (uo. 107. old.), márc. 20-i lev. Pethő Istvánhoz (uo. 68. old.), ápr. 29-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90.), júl. 23-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Pozsonyi Kam. Tract. publ. 1605. fasc. 1.) Kereki Gergely és Szentkirályi István lovas hadnagyok 1605. ápr. 28-i lev. Thurzó Györgyhöz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 36.) Hajda Gergely kapitány 1605. máj. 6-i lev. Thurzó Györgyhöz. (Ifj. Kubinyi M.: i. m. 104. old.) Biely Stecz és Nagy György kapitányok máj. 20-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 38.), Rimay János jún. 12-i lev. Thurzó Györgyhöz (Eckhardt S.: Rimay János összes munkái. Bp., 1955. 237–238. old.) Rhédey Ferenc 1605. jan. 2-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 103.) Bosnyák Tamás 1605. ápr. 9-i lev. Illésházyhoz. (TT. 1878. 827. old.) Erről tájékoztat a Pozsonyi Kamara 1605. jan. 5-i jelentése Mátyás főherceghez. (OL. Pozsonyi Kam. Exped. 1605. jan. 4. No. 8.)

Murány körülzárására, az urak és nemesek személyes hadfőkelésére, a katonáknak jutott birtokok megtartására, és 1000 kék gyalog tartására. A jelentős, pozitív határozatok mellett azonban megmutatkozott az áldozatvállalástól való vonakodás is. Az ágyúk szállításának terheit elutasította a nemesség magától. Ugyanakkor a rendek lépéseket tettek a hajdúk és jobbágyok visszaszorítására is, és kimondották, hogy a várakban csak a főrendek közül legyen kapitány, ne a hajdúk közül, a szökött jobbágyokat pedig a várakból és városokból visszaadják földesuraiknak. „... *Ha valamely hajdúk találtatnának, kiknek sem zászlójok, sem kapitányok, sem ő felségétől, sem generális uraktól levelek nem volna, azok megfogassanak és megbüntettessenek.*”¹¹¹

A nyári és őszi hadműveletekbe már egyre inkább bekapcsolódtak nemesi és vármegyei csapatok Felső- és Alsó-Magyarországon, a Dunántúlon és Erdélyben egyaránt, de még mcst is a hajdú és jobbágy-csapatoké volt az elsőség a győzelmek kivívásában.¹¹² A számban és hangban egyformán megnövekedett nemesség a korponai országgyűléstől kezdve inkább a meginduló béketárgyalások szóharcába vetette be magát, s arra törekedett, hogy a kivívt győzelem csorbíthatatlan állapotba visszaállítsa a rendi jogokat és kiváltságokat a Habsburgokkal és a néptömegekkel szemben egyaránt.¹¹³

Tévedés lenne azt hinni, hogy még 1805 végén és 1606-ban is ne lettek volna császári oldalon jónéhányan a birtokososztály soraiból. A

¹¹¹ ETA. 3. k. 63. old.

¹¹² Várad, Tokaj, Huszt, Murány, Déva várak körülzárását vármegyei csapatok végezték. Hasonló módon bekapcsolódtak az Ersekújvár, Eperjes, Lőcse elleni harcokba is. A csapatok többsége azonban még most is hajdúkból és jobbágyokból állott. A csapatok létszáma 1605 végén mintegy 60.000 fő volt. Ebből 35–40.000 volt a hajdúk és jobbágyok létszáma. (L. ETA. 3. k. 57–64. old., MOE. XI. k. 875. old.) A szabadságharc hadseregének pontos létszámát megállapítani szinte lehetetlen, mert állandóan hullámozott a létszám, s pontos összeírások nem állanak rendelkezésére. Némi támpontot nyújt az 1605. telére elrendelt téli szemlélés elosztás (OL. Hoffinanz... fasc. 15433. fol. 37.), de ebből sem lehet teljes pontossággal megállapítani a létszámot. Imreffy János, akinek volt betekintése a hadsereg központi szervezésébe és irányításába, 1605. jún. 28-i levelében 60.000 főnél többnek mondja Bocskai seregét. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.) Thurzó Miklós 1605. szept. 5-i levelében 160.000! főnek mondja, csak a Bocskai közvetlen parancsnoksága alatt Erdélybe induló sereg létszámát. (OL. Thurzó lt. fasc. 105.) Maczkó Ferenc galgóczi tisztartó 35.000 főnyinek mondja a Bocskai közvetlen parancsnoksága alatt álló sereget 1605. május végén. (Uo.) Homonnai Bálint azt írja 1605. okt. 4-én Thurzó Szaniszlónak, hogy Bocskai „... *utában közel vagyon hozzánk negyven ezer számú magyar vitézekkel*”. (Uo.) Csak a hajdúk létszámát 1605 decemberében 30.000-nek mondja Illésházy. (TT. 1900. 416. old.) Rhédey 10.000 főnyi seregéből 7.000 fő a hajdú (l. Dr. Komáromy A.: i. m. 325 old.). A vármegyei csapatokra, l. pl. M. v. v. Bars vm.: 347. old. A nemesség és a vármegyék által kiállított csapatok létszámát — figyelembe véve a tizenöt éves háború adatait — 10.000-nél többre semmiképpen sem tehetjük, de valószínű, hogy még ennyi sem volt. (L. még R. Horváth J.: i. m. 618. old., TT. 1878. 24., 43. old., M. v. v. Hont vm.: 81. old., Szilágyi S.: i. m. 598. old., Benda K.: i. m. 43. old., Szamosközy I.: i. m. 346. old., MOE. XI. k. 222–223., 409–410., 502–503., 725., 779–780., 798. old. Értékes részletadatokat szolgáltat még Keresztessy Pál 1605. máj. 18-i lev. Bocskaihoz, valamint Rákóczy Lajos jún. 27-i lev. Rákóczy Zsigmondhoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

¹¹³ L. MOE. XI., XII. k.

dunántúli nemesség egy rövid átmeneti időszak kivételével mindvégig megmaradt a Habsburgok mellett, s a többi területeken is számosan ezt az utat követték. Homonnai Bálint még 1605 szeptemberében is azt írta, hogy: „... Vajmi sok német gyomrú ember vala a felföldrön, azokra is nem kevés vigyázásomnak kell vala lenni.”¹¹⁴ Ezeknek a „német gyomrú” nemeseknek egyik képviselője úgy értékelte a szabadságharcot, hogy „... minémű gyalázat az kit nemzességünkre ez árulók [t. i. Bocskaiék] hoztanak”, amelyet meg kellene bosszúlni rajtuk.¹¹⁵ Róluk állapította meg Bocskai a szerencsi országgyűlésen, hogy: „sokan hátra helyezve a haza javát a németek pártjához ragaszkodnak... kik mind minékönk, mind pedig felebarátjoknak sok károkat, akadályokat, zűrzavarokat szerzettenek ez országban. Annak okáért azok felől komolyrjn inteni akarjuk és azoknak javait el fogjuk kobozni”.¹¹⁶ Ezek az enyhén szólva is „túlloyális” főurak odáig jutottak császárpártiságukban, hogy levelekben kérték az uralkodótól a magyar várórség kivételét a végvárakból és helyükre német katonaság rendelését. Tudták azonban, szöges ellentétben állnak a közvéleménnyel, ami abból a megállapításukból is kitűnik, hogy nem rendelkeznek el a személyes fölkelést, mert míg ők Bocskai csapatai ellen harcolnának, saját jobbjayaik ő ellenük fognának fegyvert.¹¹⁷

A birtokos osztály többsége végül mégis csak csatlakozott a szabadságharchoz, a katolikus klérus azonban mindvégig a legellenségesbb magatartást tanúsította azzal szemben, és a legnagyobb buzgalommal küzdött a Habsburgok érdekeiért. Egy olasz katolikus pap szerint: „E buzgalommal a magyar püspökök azoknak a német tanácsosoknak kegyét keresték, akiktől függtek, s mint néma kutyák, hogy szájukból a konc ki ne essék, akkor sem mertek zajt ütni, amikor ezek a németek nemcsak az ország vagyonát és jövedelmét pocsékolták el, hanem az egyház vagyonára is rátették a kezüket.”¹¹⁸ A katolikus papirend teljes egészében hiányzott még a korponai országgyűlésről is.¹¹⁹ A pápaság érdekeivel összefonódott császári érdekek szolgálatára törekvő magatartásukat találóan jellemzi egy néhány évvel később keletkezett ének:

„Pápa akarátja: egy magyart másikra
Támasszon egymásra, őket elfogyassa;
Ezt mondván Rómában sok barát kacagja”.¹²⁰

¹¹⁴ Homonnai B.: Napló, 319. old.

¹¹⁵ Forgách Ferenc 1605. márc. 10-i lev. Thurzó Györgyhoz. (OL. Thurzó cs. lt., fasc. 81.)

¹¹⁶ MOE. XI. k. 150 old., Benda K.: i. m. Okmánytár. 90. old.

¹¹⁷ MOE. XI. k. 10., 83–84. old., Szilágyi S.: i. m. 593. old.

¹¹⁸ Idézi Benda K.: i. m. 60. old.

¹¹⁹ MOE. XI. k. 219. old.

¹²⁰ Cantio de Transilvania et de Consilio Paparum contra Haydones Equitum. (Közl. Thaly K.: Ismeretlen historias énekek. Sz. 1871. 325. old.) Lásd még Ferrisi püspök prágai nuntius 1605. febr. 7-i lev. Bastához, valamint Valenti Ermínio bíboros jún. 3-i és aug. 27-i lev. Bastához. (I. m. II. k. 600–601., 681–682., 709. old.)

A katolikus papirenden belül is a jezsuiták voltak a legádázabb, mindenre képes ellenségei a magyar nép szabadságtörekvéseinek. Éppen ezért feljűük fordult a hajdúk és jobbágyok gyűlölete is a leghevesebben. 1606 januárjában még a sok felekezeti türelmességet tanúsító Bocskai is megúnta „*kénkőves praktikájukat*“ és kitiltotta őket Erdély területéről.¹²¹ A katolikus klérus bebizonyította, hogy semmi közös érzés nem fűzi őt egybe azzal a magyar nemzettel, amelynek zsirján élösködött, s amelyet rútol elárult az egész szabadságharc folyamán.

Nem kell azonban azt hinnünk, hogy az árulóknak nem akadtak pártfogói a szabadságharc táborán belül. A rokoni kapcsolatok mindenek fölé helyezése, s nem utolsósorban a kétoldali bebiztosításra irányuló törekvés olyan határozatokat szűlt, amely védte a császárpartí birtokosokat birtokaik elkobzásától; „...*semmiképp nem egyezhetünk bele, s nem is akarjuk, hogy véreink, csak azért, mert eddigle nem csatlakozhattak hozzánk, kárt vallajank*“¹²² — mondták ki 1605 végén a rendek. „*Erre az országnem mehet, mert non est praesentis temporis*“.¹²³

A birtokos osztály magatartását sok körülmény befolyásolta, s ezek között nem szabad megfeledkeznünk olyan fontos tényezőről sem, mint a birtokok földrajzi fekvése. A keleti részek birtokosai legelsőknek csatlakoztak a mozgalomhoz, szemben a nyugati területek birtokosaival és a későbbiek folyamán is különböző volt a magatartásuk. A felső-magyarországi és erdélyi nemesek többsége irtózott a Basták és Belgiojosok viszsztatérésének a gondolatától is. Némelyik hevesebb megyei követ szemébe mondta Bocskainak, hogy inkább százszor adják török párifogás alá magukat, mintsem megegyeszer eltűnjék a császári generális-kapitányok kicsapongásait. Ezzel szemben a nyugati részek birtokosai csatlakozásuk után is a mielőbbi megegyezésen fáradoztak, nem egyszer még méltatlan és szükségtelen engedmények árán is, mint azt a mozgalomban vezető szerepet játszó Illésházy István példája is bizonyítja.¹²⁵

A birtokos osztály magatartásának és szerepének értékelésénél, összefoglalásképpen megállapíthatjuk azt, hogy bár a katonai sikerek első-sorban a hajdú- és jobbágycsapatok érdemei voltak s a nemesi és vármegyei csapatok többnyire csak mint kiegészítő erők működtek, azonban komoly jelentősége volt a birtokos osztály csatlakozásának a hadműveletekhez feltétlenül szükséges gazdasági alap létrehozása, valamint a szükséges külpolitikai feltételek biztosítása terén. A szövetséges török hatalom is nagy súlyt fektetett a birtokos osztály megnyerésére, nem

¹²¹ Bocskai 1606. jan. 2-án kelt kitiltó levelét a jezsuitákhoz, I. TA. Kazinczy gyűjt. II. doboz.

¹²² MOE. XI. k. 607. old.

¹²³ MOE. XI. k. 504. old. L. még Illésházy 1605. okt. 30-i lev. Thurzó Györgyhöz (OL. Thurzó cs. lt. fasc 69.).

¹²⁴ MOE. XI. k. 587. old.

¹²⁵ Károlyi J.: i. m. 72. old., Dr. Lázár Gy.: A török birodalom története. Nagybecskerek. 1890. 373. old., MOE. XI. 611. old., Dr. Komáromy A.: i. m. 337. old. stb.

beszélve arról, hogy a környező államok rendjeinek semleges magatartását jelentős mértékben a magyar nemességnek a szabadságharcban való részvétele biztosította.¹²⁶ A korabeli társadalmi viszonyokat figyelembe véve nyugodtan kijelenthetjük, hogy a birtokos osztály csatlakozása nélkül is lehetett volna ugyan katonai győzelmeket kiharcolni, de az eredményeket megszilárdítani, s a szabadságharcot győzelmesen befejezni viszont nem. Ezt a körülményt világosan kell látnunk a szabadságharc értékelésénél, akkor is, amikor éles bírálat tárgyává tesszük a nemesség negatívumait, a hadműveletekben való kis mértékű részvételét, ingadozó, nem egyszer önző, szűklátókörű magatartását.

*

Foglalkoznunk kell még a következőkben a városi polgárság magatartásával és szerepével a katonai helyzet alakításában. A magyarországi polgárság köztudomásúan fejletlen és elmaradott volt ebből az időben is a nyugat-európai országokhoz képest. Az elmaradottság megmutatkozott kevés számában, és gazdasági erőforrásainak csekély mértékében egyaránt. Ez a körülmény, párosulva azzal a tényezővel, hogy a magyarországi polgárság jelentős mértékben külföldi, főleg német eredetű volt, meghatározta a helyét is a mozgalomban. Nem válhatott a szabadságharc vezető osztályává, hanem háttérben maradt a harcot végigvivő hajdúk és jobbágyok — valamint a politikai vezetést egyre inkább megszerző nemesség mögött.

A városi polgárság a szabadságharc folyamán több malomkő között őrlődött. A protestánsok üldözése, a császári sereg rablásai és kényszer sarcai szembefordították a többségükben protestáns vallású polgárokat a császári uralommal. Ez a szembefordulás már a szabadságharc kirobbanása előtt a fegyveres ellenállás mértékéig fokozódott.¹²⁷ Ugyanakkor, főként a szabad királyi városok polgársága — de a mezővárosi polgárok is — féltették kiváltságaikat, vagyoni biztonságukat a nemességtől és a néptömegektől egyaránt.¹²⁸ Ezeknek az ellentétes szempontoknak következtében a városi polgárság állásfoglalása nem volt egységes, sőt, mint látni fogjuk, még ugyanazon város lakosságának magatartása is változott a szabadságharc folyamán.

¹²⁶ L. Báthory István 1605. márc. 14-i lev. Bocskaihoz. (OL: Eszterházy lt. Rep. 46. fasc. G.) Szilágyi S.: i. m. 594. old., Thurzó György 1605. máj. 13-i lev. Rudolphoz. (TA. Kazinczy gyűjt. 11. doboz.) Benda K.: i. m. 45. old. Mórítz hesseni gróf 1605. máj. 22-i lev. a szász választóhoz (Marczali H.: Regesták... 97. old. 1. uo. 95. old.), MOE. XI. k. 203. old., Pálffy Katalin 1605. ápr. 18-i lev. Illésházyhoz. (Ipolyi A.: i. m. 131. old., 1. uo. 134. old.) Memhet pasa 1604. okt. 15-i lev. N. Szebenhez (ETA 3. k. 319.) és 1605. máj. 13-i lev. Thurzó Györgyhoz. (OL: Thurzó cs. lt. fasc. 90.)

¹²⁷ Demkó K.: Lőcse a Bocskay-féle fölkelésben. Sz. 1883. 845—846. old., Maturák M.: Adatok Korpona történetéhez. Korpona, 1902. 11. old.

¹²⁸ L. a bártfai követek 1604. márc. 4-i jelentését. (MOE. X. k. 381. old.) Ellentétüket a nemességgel szemben az ú. n. „letéthyek” tárgyában (uo. 144—153., 409. old.), továbbá Magyar Törvénytár, 1526—1608. 267., 939. old.

Állásfoglalásuk mindenképpen fontos volt a mozgalom számára, mert a tizenöt éves háborúban elpusztított ország módfelett nehéz gazdasági helyzetében a városi polgárság támogatása szinte létszükséglet volt. A támogatás többirányban kiterjedt. Katonai szempontból az erős fallal körülkerített városok megszerzése a csapatok gyors előnyomulását tette lehetővé. Ezen kívül a városok maguk is állítottak ki jörfelszerelt, puszkás gyalogságot, mellyel a hadseregnek háttérbe szorult, de nagyon fontos fegyveremét gyarapították.¹²⁹ A várak mellett a városokban voltak ágyúk, lőporkészletek a tüzérség fejlesztéséhez, és itt voltak a fegyver- és ruhakészítő műhelyek is a hadsereg szükségleteinek kielégítéséhez.¹³⁰ További gazdasági segítséget jelentett a városok adója, a bányavárosok érckészlete és azok a pénzkölcsönök, amiket több-kevesebb szívséggel az egyes városok nyújtottak a zsoldfizetéshez és a hadsereg más anyagi szükségletének kielégítéséhez.¹³¹

A szabadságharc kirobbanása után rövid idő alatt több város nyitott kaput Bocskai katonái előtt. Október 16-án, vagy 17-én csatlakozott Debrecen,¹³² 30-án Kassa,¹³³ november 4-én Várad polgársága,¹³⁴ 7-én Remete, Stósz, Szomolnok,¹³⁵ 9-én Lőcse, Késmárk, 10-én Bártfa, Eperjes.¹³⁶ A gyors csatlakozásban szerepet játszottak az öt szabad királyi város polgárságának a császáriaktól elszenvedett sérelmei, a félelem az október eleji ellenszegülés következményeitől, a városok szegény elemeinek ro-

¹²⁹ Már az 1604. nov. 12-i kassai országgyűlésen Bocskai az előterjesztésében azt mondja: „Kévánjuk pedig, ilyen szükségnek idején az öt szabad várostul két ezer puszkás gyalogot.” (TT. 1889. 613. old.) Az 1605. áprilisi országgyűlésen 500 „kék gyalog” tartását mondták ki a városokra. (ETA. 3. k. 63. old.) Lőcsétől 1605. szept. 4-én 200 gyalogot, okt. 21-én 120 „jó puszkás gyalogost” kértek. (Demkó K.: i. m. 854–855. old.) A százsz városoktól Bocskai „ezer fekete gyalogot” kíván. (EOE. V. k. 406. old.) A gyalogsággal kapcsolatos helyzetre vonatkozóan l. portai követek 1605. máj. 6-i jelentését Bocskaihoz. (OL. Eszterházy lt. Rep. 46. fasc. G.) Bornemissza Miklós 1605. aug. 1-i lev. Dersffy Miklóshoz (u. ó. Rep. 77. fasc. M.), Bocskai 1605. aug. 4-i parancsát Csáky Istvánhoz. (OL. Csáky cs. lt. fasc. 262/II.)

¹³⁰ Hain G.: i. m. 135. old., Homonnai B.: Napló. 256. old., MOE. XI. 160. old., Istvánffy M.: 911. old., Demkó K.: i. m. 847. old., Tóth S.: Sáros vármegye monografiája. Bp. 1910. III. k. 414–418. old.

¹³¹ L. Bocskai 1605. júl. 22-i lev. Thurzó Györgyhöz. OL. Thurzó cs. lt. fasc. 90. Szamosközy I.: i. m. 344. old., Szilágyi S.: i. m. 599. old., Lőcsére 1605. dec. 30-án 6000 forint taxát róttak ki, amelyet később 5000 forintra szállítottak le. (Demkó K.: i. m. 854. old.)

¹³² Bocskai 1604. október 18-án már Debrecenből ír levelet. (OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.)

¹³³ L. Szalay L.: Magyarország története. 19. könyv. 470. old., M. v. v. Abauj-Torna vm.: 114. old., Sepsí Laczkó M. szerint okt. 31-én adják meg Kassát. (i. m. Szemelvények. I. k. 197. old.) Az biztos, hogy okt. 31-én már bent vannak a városban a hajdúk, s innen küldik kiáltványukat a bányavárosokhoz. (l. Benda K.: i. m. Okmánytár. 70. old.)

¹³⁴ Alvinczy P.: i. m. 13. old., l. még váradi polgárok 1604. nov. 15-i lev. Bocskaihoz. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. E.

¹³⁵ Remete, Stósz, Szomolnok 1604. nov. 7-én kelt hűséglevelét, l. uo. fasc. B.

¹³⁶ L. Hain G.: i. m. 135. old., Demkó K.: i. m. 847. old., Tóth S.: i. m. III. k. 398., 414–415., 419. old. Késmárk nov. 9-én kelt és Bártfa nov. 10-én kelt hűséglevelét l. OL. Eszterházy lt. Rep. 77. fasc. B. L. még Demkó K.: i. m. 847. old. Istvánffy M.: i. m. 898. old.

konszenve a fegyvertfogó néptömegek iránt, s Debrecen, Kassa esetében az a bátor, harcos hazaszeretet is, amit e városok számtalanszor bizonyítottak a történelem folyamán a Habsburg-ellenes szabadságharcaink alatt.¹³⁷ Ez a gyors csatlakozás nagymértékben elősegítette a csapatok előretörését, a mozgalom kibontakozását, azt, hogy november-közepére már mintegy 30 000 km²-nyi terület képezte a szabadságharc bázisát.

A német lakosságú városok esetében a lelkesedés meglehetősen rövid lélegzetű volt. Basta seregének két győzelme után előtérbe került a „bölcs megfontolás“, a gyáva opportunizmus, s december elején a négy szabad királyi város összeült és elhatározta, hogy bebocsátja falai közé a császári sereget. Hiába intette őket a következményektől Bocskai és úgyszintén hajdúkapitányai is, nem használt semmit.¹³⁸ Ezek a városok csak akkor tértek vissza ismét a szabadságharc oldalára, amikor Bocskai csapatainak mindent elsöprő győzelme következtében kilátástalanná vált az uralkodó melletti kitartásuk.¹³⁹

Kassa város viszont — miután hőiesen ellenállt a császári sereg ostrománai — a szabadságharc katonai, gazdasági és politikai központja lett, s bár éppen elég terhet rótt rá a háború, hősi áldozatvállalással viselte azokat.¹⁴⁰

A téli és tavaszi hadműveletek alkalmával lelkesen kaput nyitott Korpona, Nagyszombat, Trencsén, Zsolna, Szentgyörgy, Modor, Bazin polgársága mihelyt a hajdúcsapatok a város közelébe érkeztek.¹⁴¹ A bányavárosok viszont — noha jöllehet a császáriak is igyekeztek minden erővel megvédeni ezeket — makacsul ellenálltak és csak kemény harcok árán hódoltak meg.¹⁴² Pedig a hajdúkapitányok már 1604. október 31-én kiáltványban fordultak a bányavárosokhoz, melyben megmagyarázták a fegyvertfogás okát; „fölkeltünk tehát a keresztény hitért, a mi édes hazánkért Magyarországért“, és felszólították a bányavárosokat „... érezzenek velünk együtt ebben a jó, tisztességes és üdvösséges törekvésünkben és hitet téve mellettünk, a bennünket nyomorító iga lerázására nemes Kassa városának példájára fogjanak fegyvert, hogy végre megszabadít-

¹³⁷ L. pl. Wittman T.: i. m. 56—57. old., Dr. Kerekes Gy.: Bethlen Gábor fejedelem Kassán. 1619—1629. Kassa. 1943. 5—8. old., Cseh-Szombathy L.: i. m. 56—57. old. Makka L.: i. m. 364—365. old.

¹³⁸ Bocskai 1604. dec. 4-i és valamint Segnyey Miklós és Nagy Albert kapitányok e napi lev. Lőcse városához idézi, Demkó K.: i. m. 848. old. L. még Hain G.: i. m. 137. old.

¹³⁹ Bártfa, Késmárk 1605 áprilisában, Lőcse augusztusban, Eperjes pedig, ahol császári őrség maradt vissza, csak 1606-ban.

¹⁴⁰ L. tanulmányom (HK. 1956. 3—4. sz.) „Kassa ostroma“ c. fejezetét, továbbá Bocskai 1605. márc. 29-i lev. Kassa városához. (TT. 1904. 464. old.)

¹⁴¹ L. tanulmányom (HK. 1955. 3—4. sz.) „Hadműveletek Felső-Magyarországon“ c. fejezetét. A trencsényi polgárok magatartására értékes adatokat közöl még Károlyi J.: i. m. 72. old.

¹⁴² Uo. L. még Pográny Benedek 1605. jan. 22-i, febr. 3-i, febr. 24-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz, Radvány Jakab márc. 15-i, Thurzó György febr. 3-i és Forgách Zsigmond febr. 21-i lev. Thurzó Szaniszlóhoz. (OL. Thurzó cs. lt. fasc. 105.)

hassuk édes hazánkat a jogsértésektől és pusztításoktól.¹⁴³ A bányavárosok megszerzése gazdasági szempontból elengedhetetlen volt az önálló pénzügyi alap megszervezéséhez, hadműveleti téren pedig fontos szerepet töltek be a Felső-Magyarországon levő császári sereg összeköttetése és utánpótlása szempontjából. Késedelmeskedő csatlakozásuk fékként hatott a szabadságharc lendületére.

A Dunántúlon Sopron mindvégig kitartott a császáriak oldalán,¹⁴⁴ Kőszeg viszont kaput nyitott Némethy Gergely hajdúcsapatai előtt.¹⁴⁵ A Dunántúl különben néhány hónapos átmeneti idő kivételével végig császári kézen maradt, s így a terület polgársága nem töltött be jelentős szerepet a szabadságharcban.

Megoszlott a városi polgárság magatartása Erdélyben is, bár itt a városi lakosság többségét kitevő szászok állásfoglalása ellenséges volt a mozgalommal szemben, s ez rányomta bélyegét az erdélyi polgárság magatartására. Voltak itt is kivételek, mint például a Kővárban tartózkodó nagybányai polgárok, akik kényszerítették a császári őrseget a vár átadására, s ezzel megkönnyítették Erdély felszabadítását,¹⁴⁶ nem beszélve a Partium-beli Várad polgárságáról, akik, mint láttuk már 1604. november elején Bocskai pártján állottak. A szászokat azonban csak fegyverrel lehetett csatlakozásra kényszeríteni, s csak akkor hajtottak fejet, amikor már kilátástalanná vált a további ellenállás Erdélyben.¹⁴⁷ Ők szervezték, pénzelték és támogatták minden vonalon az itt levő császáriakat, s ezzel nagyon komoly mértékben akadályozták Erdély felszabadítását a Habsburg iga alól. Ellenséges magatartásuk sok fölösleges véréldozatot eredményezett. A szászok általában mindig idegenül nézték a magyar nép szabadságharcát, ennek ellenére magatartásukban elsősorban nem valami „nemzeti gyűlölködés” játszott szerepet (bár ennek is találhatók nyomai), hanem rideg önző önérdékkeresésük, valamint a nemességtől és a néptől egyaránt elszigetelődésre irányuló törekvésük.¹⁴⁸ Ők sem érezték valójában hazájuknak azt az országot, amelynek polgárai vol-

¹⁴³ Lippai Balázs és Némethy Balázs hajdúkapitányok 1604. okt. 31-i kiáltványa a bányavárosokhoz. (Benda K.: i. m. Okmánytár. 70. old.)

¹⁴⁴ L. Mátyás főherceg 1605. aug. 2-i lev. a mainzi választóhoz. (HK. 1893. 712. old.), Basta 1605. júl. 2-i lev. Soranzó Ferenc velencei követhoz. (i. m. II. k. 693. old.) Náprágyi Demeter 1605. júl. 5-i lev. Kornis Zsigmondhoz. (Török-magyarok állománytár, Pest 1868. I. k. 49. old.)

¹⁴⁵ Kőszeg polgársága is csak a fegyveres erőszaknak engedve nyitott kaput. L. Chernel K.: Kőszeg sz. kir. város jelene és múltja. Szombathely, 1878. II. rész. 60—62. old.

¹⁴⁶ L. Szamosközy I.: i. m. 314. old., Kővári L.: i. m. 168. old.

¹⁴⁷ Az erdélyi szász városok, csak 1605 júliusában, amikor Bocskai seregének győzelme felől nem lehetett kétség, s nagyszámú román és török csapatok érkeztek Erdélybe Bocskai megsegítésére, kötötték egyezséget Gyulaffi Lászlóval.

¹⁴⁸ Unverzagt Farkas kamaraelnök 1601-ben azt javasolta Rudolfnak, hogy a visszafoglalt magyar városokba ne engedjen magyarokat letelepedni, csak németeket, akiknek minden kiváltságot meg kell adni. Úgyszintén a végek vidékére is „hú megbízható” németeket kell telepíteni. Ha mindez megtörténik, a magyarországi németiség szíve lángra lobban, s hűsége nőttön nő. (Idézi Takács S.: Régi idők... 27. old.)

tak. A haza fogalma a saját városuk kőfalain túlmenően legfeljebb a szász polgárok közösségének határáig terjedt. A fegyveres erő előtt kénytelen-kelletlen meghódoltak, s meghódolásuk után az adót, valamint az elrendelt 1000 „*fekete gyalogot*“ a szabadságharc rendelkezésére bocsátották, de ez volt a legtöbb, amit a szász polgároknál el lehetett érni.¹⁴⁹

Végeredményként leszögezhetjük tehát azt, hogy a magyarországi és erdélyi polgárság helyenként komolyan segítette a hadművelleti helyzet kedvező alakulását, több helyen viszont gátolta a győzelem gyors kiharcolását. Gazdasági téren ellenben, ha sokszor akarata ellenére is, komoly támogatást nyújtott a szabadságharc feltétlenül szükséges anyagi bázisának létrehozásához.

*

A magyarországi társadalom egyes osztályai és rétegei magatartásának és a hadműveletekre gyakorolt hatásának vizsgálatánál láthattuk a társadalmi, gazdasági, politikai és katonai kérdések szoros összefüggését a Bocskai-szabadságharc idején is. A háború szabadságharc jellegéből kifolyólag a társadalom állásfoglalásának hatása a katonai eredményekre közvetlenebbül domborodik ki, mint azoknál a küzdelmeinknél, ahol a magyar, vagy erdélyi állam viselt hadat a már előre létrehozott, megszervezett hadseregével. A Bocskai szabadságharc hadserege az egyes társadalmi osztályok önkéntes fegyverfogása és a kibontakozó mozgalomhoz történő csatlakozása során jött létre, úgyszintén a hadműveletekhez elengedhetetlenül szükséges gazdasági alap is.¹⁵⁰ A hadműveleteket az egyes területek lakosságának, a várak őrségének fegyverfogása, s a mozgalomhoz történő csatlakozása lendítette előre, és a társadalom helytállása, csüggedést nem ismerő harcos magatartása állította meg a császári támadásokat, s szilárdította meg az elért katonai eredményeket.

Bár az egyes társadalmi osztályok állásfoglalása, a mozgalomhoz való viszonya nem volt egyöntetű, mégis a nemzeti összefogás létrejött és ez volt az a döntő tényező, ami a szabadságharc győzelmét eredményezte. A létrejött nemzeti egységfront ideiglenes jellegű volt, osztályellentétek veszélyeztették fennmaradását a hadműveletek idején is. Ennek ellenére képes volt arra, hogy összefogja az elpusztult ország maradvék erőit és győzelmesen szembe szálljon a Habsburg-birodalom szintén erősen megtépzott, de még mindig számottevő erejével. Az uralkodó és az elnyomott osztályok tagjai lényegében nem adták fel az osztályharcot, hiszen a hajdú- és jobbágytömegek a feudális terhek lerázására is törekedtek, a nemesség pedig igyekezett csorbítatlan formában visszaállítani

¹⁴⁹ EOE. V. k. 406. old.

¹⁵⁰ A Bocskai szabadságharc hadseregét hajdúk, jobbágyok, székelyek, városi polgárok és a nemesség fegyvert fogott tagjai alkották. A nemesség csatlakozásával kerülhetett sor országgyűlések összehívására, ahol pénzbeli adót és természetbeni ellátást szavaztak meg a hadsereg fenntartásához.

földesúri hatalmát, de az osztályharc élességét erősen tompította a mindkét félre veszélyes idegen elnyomás jelenléte. A hajdúk amíg csak lehetett, elsősorban a császárpárti földesurak birtokait pusztították, ami eljén nem emelhettek erélyesebben szót a szabadságharc táborában lévő nemesek sem. Sokszor nem is akartak, mert ezzel saját birtokaik kímélődtek, s végeredményben örültek annak, ha minél több birtokos csatlakozik, még a hajdúk kényszerítésének hatása alatt is, hiszen ez részben a felelősséget osztotta meg, másrészt viszont a birtokos osztály súlyát növelte a mozgalmon belül.

Ugyanakkor az uralkodó osztály — bár egyáltalán nem szívesen —, de a kényszerítő körülmények hatása alatt, engedményeket tett a harcoló tömegek felé, jóllehet azzal a titkos gondolattal, hogy a törvényeken időskültával lehet majd változtatni.¹⁵¹ A nemesek nem szerették a hajdúk és jobbágyokat, s idealizmus lenne azt hinni, hogy valami erősebb nemzeti összetartozás érzése fűzte volna őket egymáshoz. A birtokos osztály zöme szerette hazáját és nemzetét, de ez a haza csak nagyon kevésnél terjedt túl a birtok határain, sa nemzet fogalmába is csak a nemesség tartozott bele egyenjogúan, a tömegek közül pedig csak a jó és engedelmes szolgák kaphatták meg alárendelt helyüket e kereten belül. Más lapra tartozik viszont az, hogy a nemesség bizonyos elvitathatatlan önkritikával felismerte a saját gyenge katonai értékét,¹⁵² és legtöbbször világosan látta azt, hogy csak a hajdúk és jobbágyok képesek sikeresen szembeszállni az őket is megnyomorító Habsburg-elnyomással. Ezért ha morgolódvá és méltatlankodva is, hajlandók voltak eltúrní egyetmást.¹⁵³ A nagy élettapasztalattal rendelkező Bocskai ismerte osztályát, és jól tudta, hogy hol bölcs türelemmel és szép szóval, hol pedig a kényszer különböző fajtáival, kezében tudja tartani a nemességet és sokszor akaratuk ellenére is rá tudja vinni őket arra az útra, amit a magasabb cél, a szabadságharc ügye megkíván. Ebben a törekvésében nem egyszer a hajdúkra támaszkodott, akiket becsült, mert tudta, hogy mit köszönhet nekik a haza és a ő saját maga egyaránt, s mert éleslátás és gondolko-

¹⁵¹ Thurzó György azt írja 1605-ben Mátyás főhercegnek: „... *Successu temporis tamen, si qui articuli Bochkaianorum Suae Maiestati contrari esse videbuntur, in comitiis et diaetis per fideles Maiestatis, quorum numerus augebitur, ii emendati et in meliorem ordinem redigi additis addendis et diminutis diminutionis commode poterunt.*” (MOE. XI. k. 206. old.)

¹⁵² L. 103. sz. jegyzetben foglaltakat.

¹⁵³ L. pl. az 1605. áprilisi szerencsi országgyűlés rendeinek idézett határozatát. (ETA. 3. k. 61. old.) Bocskai 1605. jún. 13-i levelében azt írja Balassy Zsigmondnak: „*Ez mostani állapotra némelyek fegyverrel készeritettek, némelyek pedig jó akarattukból állottak. Azért az hajdúságnak, az idő minthogy így hozta, egy kevés korig kedveznünk kell.*” (TT. 1900. 160. old.) Ezt fejezi ki a szerencsi országgyűlési rendek 1605. ápr. 20-i lev. a hajdúkhöz: „... *mi véreinknek, tagjainknak, barátunknak akarunk benneteket nagy böcsülettel tartani és minden szerencsénket egy szívvel veletek viselni, bizonyosok lévén abban, hogy öfölsége [t. i. Bocskai], kinek-kinek jó magaviselése szerint való jutalmat megadván kicsin állapotból is nagyra és szeginségből fő állapotra viszen benneteket.*” (MOE. XI. k. 875. old.)

zásmód terén magasan kiemelkedett osztályának átlag tagjai közül.¹⁵⁴ A közös cél érdekében összefogott társadalom hadserege, ha nem egy téren ellentétben is állott egymással, a császári seregre mérendő vereség kérdésében egységes volt. Nehéz volna eldönteni, hogy Bocskai István, Homonnai Bálint, s főként a felső-magyarországi és erdélyi nemesség kevésbé gyűlölte-e a németeket, mint a hajdúk és jobbágyok. A németgyűlölet bizonyos egységes ideológiát biztosított a hadsereg különböző elemei; hajdúk, jobbágyok, székelyek, végvári katonák, nemesi, vármegyei és városi csapatok számára, s ez a gyűlölet nem egyszer még az osztályellentéteket is háttérbe tudta szorítani.¹⁵⁵

Érdekes jelenség a szabadságharc hadseregében az is, hogy bár 1605-ben a főnemesi vezetés egyre inkább előtérbe nyomul, de azért sohasem válik teljessé. A néptömegekhez közelálló hajdúkapitányok hatalma és hatásköre mindvégig erős marad, s még a főnemesi vezetők közül is olyanok kerülnek élre — akár Homonnai Bálint, vagy Segnyey Miklós, vagy Rákóczy Lajos személyét nézzük, Rhédey Ferencről nem is beszélve —, akik nagymértékben bírnák a hajdúk bizalmát. Ügylátszik Bocskai éles szemmel vigyázott arra, hogy olyanok kerüljenek magasabb katonai vezetői helyre, akikben bíznak a katonák, s akik szilárd hívei a mozgalomnak, bár ez utóbbi téren Rákóczy Lajos személyében tévedett.¹⁵⁶ Az ingadozó-, nem szilárd magatartású főurak, mint Illés-házy István, Thurzó Szaniszló, vagy Csáky István, bár komoly tisztséget jelentő politikai és katonai rangot nyertek, de a hadműveletek irányításába nem sok beleszólásuk volt. Igaz, hogy a hajdúk fölé nem is lehetett akárkiket kinevezni, mert nem túrték volna el. Közülük kerültek ki a hadakozásban jártas parancsnokok. Bocskai ezeket már a szabadságharc előtti időkből többnyire ismerte és tapasztalatukat sokra értékelte. Ugyanakkor érezhető az is; Bocskai maga sem akarta, hogy a főnemesség túlságosan nagy hatalmat nyerjen a hadsereg fölött, hanem

¹⁵⁴ Bocskai 1605. ápr. végén kelt levelében azt írja a török szultánnak: „*kit fenytékkel és fegyveremmel lassan-lassan, kit szép számmal és szép intéssel igyekeztem magam mellé vonni... magamot igyekeztem szeretetnel is verek...*” (MTT. XIX. 117. old.)

¹⁵⁵ Bocskainak 1605 áprilisában azt javasolta valaki „*hogy ne ingerlje tovább a németeket, mire ezt válaszolta: „Inkább akarok véremmel valameli bokrot megh festeri, auagi amaz zöld pázsiton el niuztótatni, hognem mint nemzetiségem veszedelmével ez igemben (ügyemben) hátra állany.” (Alvinczi P.: I. m. 13. old.)* Más levelében azt írja, a német igát, a német „*táskát*” mely „*... egyszer az mi nyakunkat és az magyar nemzetiség nyakát igen megeszította vala, kinek hordozását igen el is untuk vala, semmiképpen nyakunkra azt bizony újólag nem vehetjük...*” (I. Benda K.: i. m. Okmánytár. 143. old.) Homonnai Bálint annyira gyűlölte a németeket, hogy még azokat a magyarokat sem kedvelte, akik német ruhában jártak. (I. Homonnai B.: Napló. 180. old.) Az erdélyi és felső-magyarországi nemesség németgyűlöletéről már szóltunk. (I. 124. sz. jegyzetek), a hajdúk és jobbágyokról szintén. Az 1605. nyarán történt csallóközi arulás elszígetelt jelenség maradt a szabadságharc történetében.

¹⁵⁶ Rákóczy Lajos 1606. közepén azzal a javaslattal fordult az udvarhoz, hogy ha a császár őt kegyeibe visszafogadja és föltételeit teljesíti, ő visszahódítja Magyarországot elvesztett részeit, vagy legalább is meghúsiítja Bocskai minden szándékát. (MOE. XII. 251–252. old.)

szilárdan a saját kezében kívánta tartani a haderő legfelsőbb vezetését. Mindez oda vezetett, hogy az uralkodó osztály előtérbe nyomulása politikai téren nem csökkentette jelentősebb mértékben a hadsereg ütőképességét.

Erősen szembeszökő még a katonai és politikai kérdések szoros összefüggése a béketárgyalások alakulásánál is. 1605 januárjában, amikor a téli hadjárat eredményei még nem éreztették kellő mértékben hatásukat, Basta fölényesen visszautasította Bocskai feltételeit, nyáron viszont, amikor a csapatok diadalmasan törtek Bécs felé, egyszerre keresni kezdte a megegyezés fonalát maga Mátyás főherceg is. Az 1605-ös hadműveletek egyszerre megoldvasztották a császári udvar rideg magatartását az eddig végtelenig lenézett és lekezezt „*lázadókkal*” szemben.¹⁵⁷ A tárgyalások folyamán azokat a katonai eredményeket, amiket elsősorban a hajdúk és jobbágyok vívtak ki, a nemesség a tárgyaló asztal mellett törekedett kamatoztatni saját, de emellett az ország érdekében is, bár nem egyszer itt is a hajdúk közvetlen nyomásával igyekezett Bocskai „*jobb belátásra*” bírni a minden áron megegyezni kész birtokosokat.¹⁵⁸

Végezetül meg kell még vizsgálni azt a kérdést, hogy a békekötésben elért eredmények arányban állanak-e a kivívott katonai győzelmekkel? Felmerül a gondolat, vajon a katonai sikerek nem tették volna-e lehetővé a Habsburgoktól való teljes elszakadást, és a független nemzeti királyság visszaállítását Erdély és Magyarország töröktől meg nem szállt területén? Ha a Habsburgok megrendült hatalmi helyzetét, a ragyogó katonai sikereket nézzük, könnyen egyértelműen igennel válaszolhatunk, azonban ha figyelembe vesszük Magyarország gazdasági, társadalmi, politikai, katonai helyzetét és erőviszonyait, valamint a kétes értékű, veszélyes török szövetséget, a külpolitikai elszigeteltséget; nem mel kell válaszolnunk.

Való igaz, hogy a tizenöt éves háború, a meginduló ellenreformáció, a pápasággal szorosan összefonódott Habsburg központosító törekvések egyrészt kimerítették az udvar gazdasági alapjait, más oldalról pedig éles vallási és politikai viszályokat szültek a birodalmon belül. A császár nem kapott jelentősebb külföldi segítséget, magára volt utalva.¹⁵⁹ Ugyanakkor azonban látnunk kell azt is, hogy Magyarország helyzete sem volt jobb. A tizenöt éves háború, a török és császári csapatok dúlásai, a

¹⁵⁷ A béketárgyalások történetét részletesen feldolgozta Dr. Károlyi Árpád a MOE. XI. és XII. kötetiben. Itt csupán Basta 1605. januári magatartására kívánok hivatkozni. (I. OL. Hoffinanz... fasc. 15433. fol. 43., 49.)

¹⁵⁸ L. a hajdúk felhasználását az 1606-os országgyűléseken, a béketárgyalásoknál. (MOE. XI. k.)

¹⁵⁹ A MOE XI—XII. k.-ben Dr. Károlyi Árpád részletesen elemzi a Habsburgok kül- és belpolitikai helyzetét. L. még Basta 1605. december végén kelt emlékiratát Rudolffhoz. (I. m. II. k. 743—748. old.) Mátyás főherceg 1606. máj. 23-i lev. Alsó-Ausztria rendeihez. (TA. Kazinczy gyűjt. II. doboz.) Illésházy 1606. febr. 1-i levelét Bocskaihoz (TT. 1878. 63. old.), valamint jún. 13-i levelét (uo. 283. old.).

gazdasági és katonai erőfeszítések Magyarországot és Erdélyt még súlyosabb állapotba sodorták, mint az örökös tartományokat. Nem volt miből fenntartani olyan kellő erejű önálló, állandó nemzeti hadsereget, amely a törökkel is sikeresen tud szembe szállni.¹⁶⁰ A többnyire zsold nélkül, önkéntesen harcoló hajdú- és jobbágycsapatok alkalmasak voltak arra, hogy bizonyos ideig sikeresen szembe szálljanak a Habsburgokkal (a török politikai és katonai támogatása mellett), de ezt a haderőt nem lehetett hosszú ideig fenntartani. A perzsa háborúban kimerült, két fronton harcoló török hatalom pillanatnyi kényszerhelyzetében beleegyezett ugyan az Erdélyre és Magyarországra kiterjedő nemzeti királyság visszaállításába, de hogy ezt nem tekintette végleges álláspontra, arra jellemző a Bethlen Gábor egyesítési törekvésével szemben tanúsított magatartása.¹⁶¹ A gyenge magyar nemzeti királyságnak választania kellett volna a török vazallusság, vagy a török- és Habsburg-hatalom ellen folytatott kétoldali küzdelem között, mely utóbbira nem lett volna képes. Abban pedig biztosak lehetünk, hogy a magyar koronához görcsösen ragaszkodó Habsburgok semmiképpen sem támogatták volna az önálló magyar nemzeti királyság törökellenes harcát, hanem vagy harc közben, vagy a harc után hátba támadták volna a török ellen küzdő magyar népet, mint ezt már a tizenötéves háború idején is megtették.

Nem voltak meg a teljes önállóság kimondásának a belső, társadalmi előfeltételei sem. Alsó-Magyarország és Dunántúl nemességének többsége még a korlátozott célkitűzések mellett is vagy egyáltalán, vagy csak nagyon csekély mértékben támogatta a szabadságharcot, a teljes elszakadásnak pedig minden erejével ellenállt volna.¹⁶² Bocskainak a feltételezett helyzetben a két külső front mellett az országon belül is állandó harcot kellett volna folytatnia, amelynek kimenetelét csak túlzott optimizmussal lehet sikeresnek elképzelni.

Persze lehetett volna nagyobb részeredményeket elérni a magyarországi Habsburg-fennhatóság további korlátozása terén. Ennek elmaradásáért elsősorban az uralkodó osztálynak az a része felelős, mely minden áron békét akart kötni, s ilyen irányban gyakorolt nyomást a tárgyalásokra. E csoport egyes tagjai még az önálló Erdély létrehozását is helytelenítették,¹⁶³ pedig ez volt a szabadságharc legnagyobb vívmánya, a

¹⁶⁰ L. a 41. sz. jegyzetben foglaltak.

¹⁶¹ A török 1620-ban Bethlen Gábor esetében — aki pedig erősen bírta a bizalmát — sem járult hozzá, hogy Erdély és Magyarország egy uralkodó alatt egyesüljön. Azt követelte, ha Bethlen magyar király lesz, Erdélyben más legyen a fejedelem. (L. Wittman T.: i. m. 65. old.)

¹⁶² Alsó-Magyarország nemessége többségében csak a fegyveres kényszernek engedve csatlakozott a mozgalomhoz, a dunántúli nemesség pedig, 1603-ban egy rövid átmeneti időtől eltekintve, mindvégig kitarított a császáriak mellett. Birtokaik fekvése, az előtérben álló török veszély és az udvarhoz való közelségük sokkal erősebben kapcsolta őket a Habsburgokhoz, mint a felsőmagyarországi, vagy erdélyi nemeseiket.

¹⁶³ L. Makkai L.: i. m. 338—339. old., Benda K.: i. m. 65—66. old.

pusztító tizenötéves háború befejezésével együtt. Ez az önálló Erdély tudta sikeresen felvenni a harcot, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György vezetése alatt az újabb Habsburg elnyomó törekvésekkel szemben. Ha ezt a történelmi tényt figyelembe vesszük, akkor azt kell mondanunk az önálló, megnagyobbodott területű és erejű Erdély létrahozása méltó eredménye volt Bocskai erőfeszítéseinek és a mévtelen egyszerű szabadságharcos katonák hősi harcának, nélkülözésének, fáradozásának, vére hullásának, mellyel bebizonyították, hogy e nemzet porig sujtva is nagy tettekre képes, méltó megbecsült helyet érdemel az emberi haladásért küzdő népek nagy családjában. A szabadságharc katonái dicső tettekkel bizonyították be a nép történelemformáló, történelemalkotó szerepét.